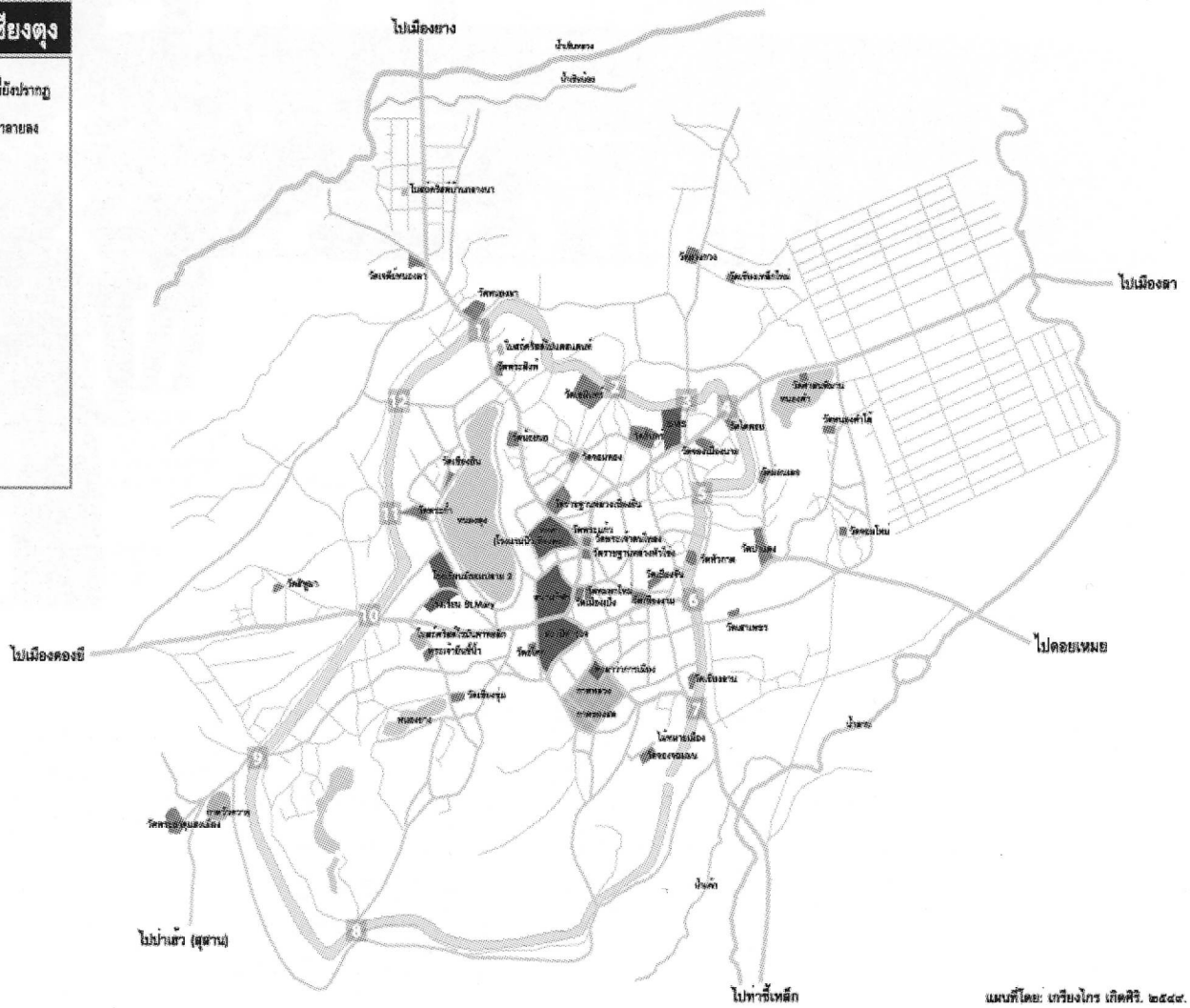

แผนที่เมืองเชียงตุง

- แนวกำแพงเมืองที่ยังปรากฏ
 - แนวกำแพงที่ถูกทำลายลง
 - แหล่งน้ำ
1. ประตูหนองผา
 2. ประตูยางปิ้ง
 3. ประตูหน้าน้อย
 4. ประตูบ้าน
 5. ประตูแม่แดง
 6. ประตูจันทน์
 7. ประตูเชียงฮาน
 8. ประตูผาฮ้าง
 9. ประตูเจดีย์เมือง
 10. ประตูยาค่า
 11. ประตูโกโบ
 12. ประตูหนองเหล็ก

แผนที่โดย: เกียรติกร เกิดศิริ, ๒๕๔๕.

ภูมิทัศน์เมืองโบราณและองค์ประกอบของเมือง กรณีศึกษา เมืองเชียงตุงและเมืองเชียงใหม่

เกรียงไกร เกิดศิริ*

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องภูมิทัศน์เมืองโบราณและองค์ประกอบของเมืองร่วมวัฒนธรรมล้านนา กรณีศึกษาเมืองเชียงตุงและเมืองเชียงใหม่ พยายามทำความเข้าใจองค์ประกอบของเมืองในวัฒนธรรมล้านนาโบราณด้วยการศึกษาแบบสหวิทยาการ เนื่องจากเมืองทั้งสองกำเนิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน มีภูมิลักษณะทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแบบเดียวกัน มีกลุ่มวัฒนธรรมในพื้นที่แบบเดียวกันและมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันมาโดยตลอด จนกระทั่งถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อทำให้เมืองทั้งสองมีพัฒนาการที่แยกกันออกไป ในวันนี้เมืองเชียงใหม่พัฒนาอย่างเต็มที่ด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมประชาธิปไตย ในขณะที่เชียงตุงยังคงดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมอยู่ภายใต้การปกครองแบบสังคมนิยม

ความก้าวหน้าทางวิชาการล้านนาคดีได้ผลิตความรู้ออกมาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ ในขณะที่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเชียงตุงมีอยู่น้อยยิ่งนัก การศึกษานี้จึงใช้สหวิทยาการความรู้ด้านล้านนาคดีที่ก้าวหน้าของเมืองเชียงใหม่มาผนวกกับการศึกษาภาคสนามในเมืองเชียงตุงซึ่งเก็บงำเรื่องราวแห่งอดีตไว้เป็นประจักษ์หลักฐานอยู่จำนวนมาก

* หลักสูตรนานาชาติ สาขาวิชาการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรม
กับการท่องเที่ยว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

คำสำคัญ

เชียงตุง, เชียงใหม่,
ล้านนา, ภูมิทัศน์เมือง,
องค์ประกอบของเมือง
ในเอกสารนี้ผู้เขียนใช้คำว่า “ไต”
แทนคำว่า “ไทย”
ในความหมายถึงชาติพันธุ์
เช่น ไตใหญ่ ไตจีน เป็นต้น

ผลลัพธ์ของการเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลของทั้งสองเมืองได้ช่วยสร้างจินตภาพของภูมิทัศน์เมืองแบบโบราณและองค์ประกอบของเมืองร่วมวัฒนธรรมล้านนาในอดีตได้เป็นอย่างดีจากการศึกษาพบว่าสามารถจำแนกองค์ประกอบของเมืองเชียงตุงออกได้เป็น ๔ กลุ่ม ดังต่อไปนี้คือ “พื้นที่ยุทธศาสตร์และความมั่นคงของเมือง” “พื้นที่ทางจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง” “พื้นที่ใช้สอยสาธารณะของเมือง” และ “พื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนพื้นถิ่น”

**ภูมิทัศน์วัฒนธรรม
เมืองโบราณ
และ
องค์ประกอบของเมือง**

“เมืองเชียงตุง” ตั้งอยู่บนที่ราบผืนใหญ่หนึ่งในสามผืนของรัฐฉาน* มีความเหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม เป็นปัจจัยผลักดันให้เมืองเชียงตุงมั่งคั่งและรุ่งเรืองในฐานะอยู่ข้าวอยู่น้ำของรัฐฉาน ประกอบกับที่ตั้งดังกล่าวเป็นชุมทางการค้าและตำแหน่งยุทธศาสตร์ของพื้นที่ล่านาตอนในตั้งแต่โบราณ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงระหว่างเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงรุ่ง และเมืองมณฑลเสฉวน อาณาจักรต่างๆ จึงมีความพยายามที่จะครอบครองเมืองเชียงตุงอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับว่าในช่วงเวลานั้นใครมีอำนาจมากกว่ากัน

เมืองเชียงตุง ตั้งอยู่ค่อนข้างมาทางใต้ของแอ่งกระทะเชียงตุงซึ่งล้อมรอบด้วยเทือกเขาที่สลับซับซ้อน มีแม่น้ำเซินเป็นสายเลือดหลักของพื้นที่ เมืองเชียงตุงเป็นเมืองที่มีรูปทรงอิสระ[Irregular] เป็นผลมาจากตั้งอยู่บนภูมิประเทศที่เป็นเนินเขาสลับที่ราบ และด้วยความหลากหลายของภูมิประเทศนี้เองที่ทำให้เมืองเชียงตุงได้รับสมญานามว่า“เมืองแห่งสามจอมเจ็ดเชียง เก้าหนอง สิบสองประตู” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“เมืองแห่งสามจอม” คำว่า “จอม” ในภาษาไทยถิ่น มีความหมายว่า เนินเขาหรือดอยเตี้ยๆ โดยในเมืองเชียงตุงประกอบด้วย จอมคำ จอมมน และจอมล็ก

“เจ็ดเชียง” คำว่า “เชียง” หมายถึง หมู่บ้านขนาดใหญ่ที่ซ่อนอยู่ในกำแพงเมือง* ได้แก่ เชียงงาม เชียงจัน เชียงลาน เชียงซุ่ม เชียงอิน เชียงยิ่น และเชียงจัน

“เก้าหนอง” หมายถึง “หนองน้ำ” ได้แก่ หนองตุง หนองโตง หนองเย หนองแล้ง หนองยาง หนองโป่ง หนองแซ่ หนองไค้ และ หนองตาช้าง

“สิบสองประตู” ได้แก่ ประตูง่ามฟ้า ประตูเชียงลาน ประตูไถ่ให้ ประตูยางปั้ง ประตูหนองผา ประตูหนองเหล็ก ประตูยางคำ ประตูผายั้ง ประตูป่าแดง ประตูปาม่าน ประตูบ่อน้ำอ้อย ประตูเจนเมือง

แนวคิดเรื่องการแบ่งพื้นที่ใช้สอยและการวางผังที่สอดคล้องกับทิศนั้นไม่ค่อยชัดเจน อีกทั้งเมืองก็มีรูปทรงอิสระไม่สมมาตรกันเหมือนกับเชียงใหม่ จึงยากที่จะบอกว่าสอดคล้องกับคติทักขิเมืองแบบที่สันนิษฐานกันในกรณีของเมืองเชียงใหม่หรือไม่ อีกทั้งเมืองเชียงตุงเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชนระดับหมู่บ้านที่เรียกว่า “เชียง” และขยายตัวขึ้นจนมีมาบรรจบกันจนกลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ ไม่ได้มีการวางผังเมืองใหม่ทั้งเมืองเช่นเชียงใหม่ การแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในเมืองจึงเกิดขึ้นพร้อมๆ กับก่อร่างและพัฒนาการของเมือง ไม่ได้เกิดขึ้นจากการกำหนดพื้นที่เพื่อใช้สอยเช่นการวางผังเมืองใหม่

เมืองเชียงตุงมีหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงองค์ประกอบของเมืองน้อยมาก แต่เมื่อทำการศึกษาภาคสนามในพื้นที่ ประกอบกับการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่มีอยู่สรุปได้ว่าเมืองเชียงตุงมีองค์ประกอบของเมืองเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ในวัฒนธรรมล้านนา ยุคโบราณ ซึ่งแบ่งองค์ประกอบของเมืองออกเป็นสี่พื้นที่คือ พื้นที่แรกคือ “พื้นที่ยุทธศาสตร์และความมั่นคงของเมือง” พื้นที่ที่สองคือ “พื้นที่ทางจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง” พื้นที่ที่สามคือ “พื้นที่ใช้สอยสาธารณะของเมือง” พื้นที่ที่สี่คือ “พื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนพื้นถิ่น”

* ที่ราบผืนใหญ่ในรัฐฉาน แบ่งออกเป็น ๓ ผืน คือ ที่ราบเชียงตุง ที่ราบเยโซ และที่ราบแสนหวี.

* ศศิกสิณ เกียงมิตร, กาดหลวงเมืองเชียงตุงและเมืองเชียงใหม่ : ศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบของระบบเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาภูมิภาควิทยา) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๕ หน้า ๓๑.

* ตามปกติคำว่า “เชียง” จะหมายถึง เมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ แต่ทั้งนี้แล้วในความเคยชินของชาวเมืองเชียงตุงจะใช้คำว่าเชียงแทนคำว่า “บ้าน” มีความหมายถึง “หมู่บ้าน”

* “เชียงเหล็ก” เป็นเมืองโบราณที่กล่าวถึงหลายครั้งในเอกสารโบราณของล้านนาในช่วงการสร้างเมืองเชียงตุง แต่ในปัจจุบันพื้นที่เชียงเหล็กถูกปรับพื้นที่เป็นสนามบินเมืองเชียงตุงเมื่อประมาณปี.ศ.๒๕๔๐ เนื่องจากภูมิประเทศบริเวณดังกล่าวเป็นเนินดินทำให้ไม่ต้องการปรับพื้นที่การกระทำดังกล่าวเป็นการทำลายข้อมูลที่เป็นประจักษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไปโดยสิ้นเชิง

* จากการสัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้เฒ่า (เนื่องจากมีพ่อเป็นทหารไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒) อายุ ๖๕ ปี เจ้าอาวาสวัดเชียงตุง และผู้เฒ่าในวัย ๕๓ ปี ชาวเชียงตุง เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๔๔.

* จากการสำรวจภาคสนาม วันที่ ๒๑-๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๔ และการสัมภาษณ์ผู้รู้ อายุ ๖๕ ปี เจ้าอาวาสวัดเชียงตุง, พ่อเฒ่า ชาวบ้านเชียงแสน, ถ้ายช่วย คำ อายุ ๓๒ ปี ชาวบ้านปาม่าน เมืองเชียงตุง

* อาณัติวัน วิเชียรเขียว, “เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพญาและเมืองเสน” เรื่องเมืองเชียงตุง, เชียงใหม่ : สุริยวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๘. หน้า ๕.

* เพิ่งอ้าง.

* จากการสัมภาษณ์ผู้ช่วยคำ อายุ ๓๒ ปี ชาวบ้านปาม่าน เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๔๔.

คู คันดิน กำแพงเมือง

คำว่า “เชียง” หมายความว่า “เมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ” กำแพงนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นกำแพงก่ออิฐ เป็นเพียงกำแพงเป็นคันดินเท่านั้น การสร้างกำแพงเมืองในอดีตเกิดจากการขุดคูล้อมรอบเมืองแล้วนำดินที่ได้มาพูนขึ้นเป็นแนวกำแพงเมือง จากนั้นจึงเอาเสาระเนียดไม้ปักบนแนวคันดินดังกล่าว จนกระทั่งเมื่ออุปกรณ์การสงครามพัฒนามากขึ้นจึงจำเป็นต้องก่อกำแพงอิฐที่มีความมั่นคงมากกว่าการใช้เสาระเนียดไม้แบบโบราณ

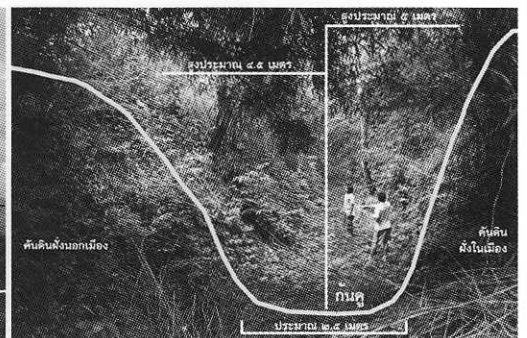
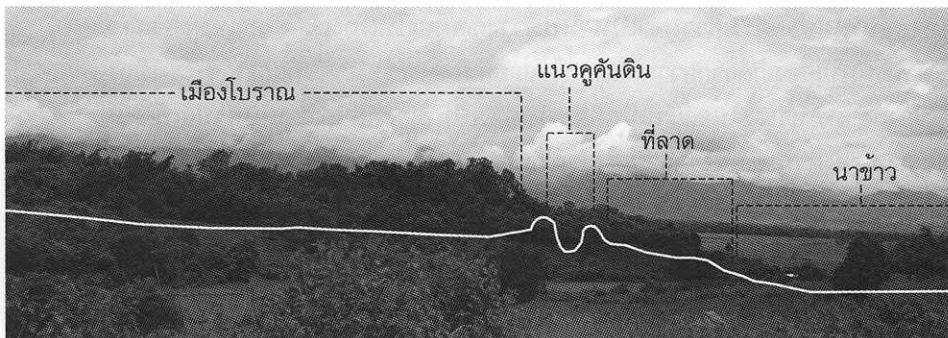
จากการสำรวจภาคสนามที่เมืองเชียงตุงและพื้นที่ใกล้เคียงพบว่า นอกจากเวียงเชียงตุงแล้ว ยังมีเวียงโบราณตั้งอยู่ใกล้เคียงอีกหลายเวียง เช่น เชียงเหล็ก เชียงตั้ง เชียงแสน มีขนาดประมาณ ๑-๓ ตารางกิโลเมตร สันนิษฐานว่าเป็นของลัวะมาแต่เดิม โดยมีทำเลที่ตั้งเวียงอยู่บนยอดเนินและขุดคูและพูนขึ้นเป็นคันดินสองชั้นอยู่สองข้างของคันคู ถัดออกไปเป็นพื้นที่ลาดต่ำลงสู่ผืนนาที่อยู่โดยรอบ ขนาดของชุมชนจะถูกจำกัดโดยพื้นที่ภายในกำแพงดิน เมื่อมีประชากรมากขึ้นจึงจำเป็นต้องหาทำเลในการสร้างชุมชนใหม่ ประกอบกับพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่โดยรอบจะมีรัศมีที่กว้างขึ้นเกินกว่าจะดูแลได้โดยสะดวก เหตุดังกล่าวเป็นปัจจัยบังคับทางอ้อมให้ต้องขยับขยายไปหาชัยภูมิใหม่เพื่อตั้งถิ่นฐานนั่นเอง

กำแพงเมืองเชียงตุงมีหลักฐานว่าสร้างขึ้นอย่างช้าในสมัยเจ้าหน้าท่วมและมีการสร้างที่ประทับชั่วคราว เรียกว่า “เวียงเหล็ก” ระหว่างรอการก่อสร้าง “เวียงหลวง” ให้แล้วเสร็จ เชียงเหล็กคงเป็นเวียงของลัวะแต่เดิม ในที่นี้จึงเป็นการปรับปรุงให้อยู่ในสภาพที่สามารถใช้การได้เท่านั้นไม่ได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ ในการสร้างเวียงมีการสร้างกำแพงเป็นเสาระเนียดไม้ ป้อม หอสุนัข และขุดคูล้อมรอบด้วย ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงแสนกล่าวว่า “ตั้งลำไม้แล ร้างทาก หอหิง(หอหลัง) หอเลอ ขุดคือหือดีแล้ว”

กำแพงเมืองและประตูเมืองเชียงตุงคงมีการบูรณะปรับปรุงอีกหลายครั้ง ดังปรากฏหลักฐานในสมัยของเจ้าสาม (พญาทองรัตนเกรี) พ.ศ.๑๙๗๓ ว่ามีการเผาอิฐก่อกำแพงป้อมและคูเมือง ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ ในสมัยเจ้ามหาชนานก็มีการก่ออิฐเพื่อเสริมความมั่นคงแก่กำแพงอีกครั้ง แนวกำแพงเมืองเชียงตุงเป็นคันดินที่วางตัวไปตามลักษณะภูมิประเทศ นับเป็นการปรับใช้ภูมิประเทศอย่างชาญฉลาด ในอดีตบนแนวคันดินคงปักเสาระเนียดไม้ถี่ๆ และคงมี “หอหิง หอเลอ” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นป้อมสำหรับสังเกตการณ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมือง เพราะมักพบคำดังกล่าวในเอกสารโบราณที่กล่าวถึงกำแพงเมืองเชียงใหม่และเชียงตุงอยู่เสมอ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบชุมชนชาวไตเชินชื่อ “ว่านม่อนเลอ” อยู่ทางทิศตะวันออกของประตูป้อมาน ซึ่งอยู่ตรงตำแหน่งมุมของกำแพงเมืองซึ่งเป็นตำแหน่งยุทธศาสตร์ที่สำคัญ สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ว่า “หอหิงหอเลอ” น่าจะหมายถึงป้อมสังเกตการณ์ดังที่กล่าวมาข้างต้นด้วย

พื้นที่ยุทธศาสตร์ และ ความมั่นคงของเมือง

ภาพซ้ายล่าง
แสดงเมืองโบราณเชียงตั้ง
ภาพขวาล่าง
คูและคันดินเมืองโบราณเชียงตุง

^{๔๐}เนื่องจากในโคลงนิราศดังกล่าวได้กล่าวถึงพระแก้วมรกตที่ประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวง ซึ่งประดิษฐานอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๑๑-๒๐๙๔ เพราะพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโปรดเกล้าฯ ให้ถิญเชิญไปตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุต

^{๔๑} คือ = ดูน้.

^{๔๒} หอเลิศเลอ = หอสง ในอุทุม รุ่งเรืองศรีเมืองแล้ว. ๒๕๔๖. หน้า ๑๔๑.

^{๔๓} ค่าย = เสากระเบื้องหรือเสาไม้ที่ปักในดินสำหรับให้คนก้าวข้ามแทนการก้าวกระโดด ทำขึ้นเพื่อป้องกันสัตว์วิ่งเข้า. ใน ไซติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘, หน้า ๒๑๗.

^{๔๔} ประเสริฐ ณ นคร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๔.

^{๔๕} รัตนประยูรภาวระ. แสง มหวิบูล, แปล. ชินกาลมาลี-ปกรณ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑, หน้า ๑๓๑.

^{๔๖} เพ็งอ้ง, หน้า ๑๒๙-๑๓๔.

สำหรับกำแพงเมืองเชียงใหม่เมื่อแรกสร้างก็คงเป็นเพียงแนวคันดินและมีเสาระเนียดไม้ปักไว้เท่านั้น เช่นเดียวกับเมืองที่อยู่ร่วมสมัยกัน เช่น เมืองเชียงตุง เมืองสุโขทัย เป็นต้น ในโคลงนิราศหริภุญชัย สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นระหว่างปีพ.ศ. ๒๐๑๑ เป็นอย่างน้อย แต่ไม่เกินปีพ.ศ. ๒๐๙๔^{๔๐} ความว่า

“...ลุถึงเชียงใหม่หม้า
องอาจปราการสอง
เกราเพื่อดพิศพอง
หอเลิศเลอ^{๔๑}ค่าย^{๔๒}ตั้ง

ทวารทอง
เขื่อนขัง
คือ^{๔๓} ค่าย ยามเเ
ข้ามข้าเล็กแสง”^{๔๔}

โคลงดังกล่าวให้ข้อมูลว่าเมืองเชียงใหม่มีการสร้างกำแพงดินสองชั้นระหว่างกลางเป็นคูลึก บนคันดินเป็นรั้วค่ายเสาระเนียดไม้ ซึ่งเรียกว่า “ค่าย” ทำด้วยท่อนซุงไม้สูงใหญ่ ประตุมีความแข็งแรง มีคูน้ำล้อมรอบ และมี “หอเลิศเลอ” สำหรับกำแพงก่ออิฐตั้งที่ปรากฏในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในรัชกาลพญาเมืองแก้ว ในปีพ.ศ. ๒๐๖๑^{๔๕} และก่อนหน้านั้นหนึ่งปีก็ยังให้สร้างกำแพงเมืองหริภุญไชยด้วย^{๔๖}

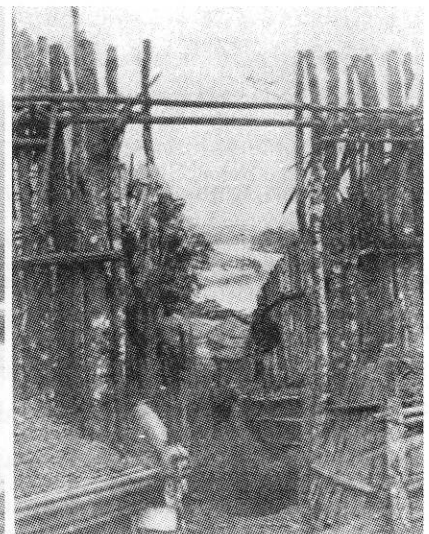
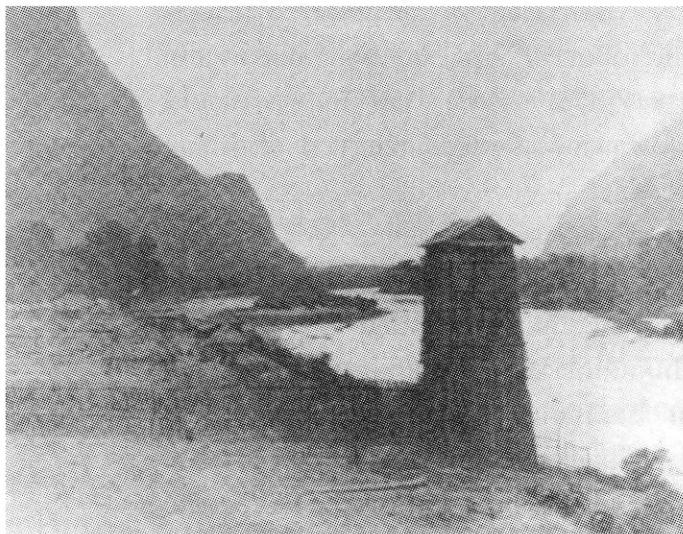
ภาพถ่าย

ภาพถ่ายโบราณของหอสังเกตการณ์ของเมืองซึ่งแม้ว่าจะไม่ใช่ของเมืองเชียงตุงแต่ก็ช่วยสร้างจินตนาการได้เป็นอย่างดี

ภาพขาว

กำแพงแบบเสาระเนียด หรือที่เรียกว่า เสาค่าย

ที่มา : ไซติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

ประตูเมือง

เมืองเชียงตุงไม่มีการกำหนดแกนของเมืองอย่างชัดเจนเช่นเมืองเชียงใหม่ เพราะเป็นเมืองระบบเก่าที่ขยายพื้นที่ใช้สอยตามความจำเป็น ไม่ได้วางผังเมืองใหม่ทั้งเมือง สาเหตุของการเจาะช่องประตูจำนวนมากก็เกิดจากความต้องการใช้สอยที่เกิดขึ้นพร้อมกับพัฒนาการของเมือง ทำให้มีประตูเมืองถึง ๑๒ ประตู ในขณะที่เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองที่มีสัณฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมในการเจาะช่องประตูจึงคำนึงถึงเรื่องความสมมาตรและเรื่องทิศมงคลด้วย

ประตูเมืองเชียงตุงทั้ง ๑๒ ประตู มีชื่อดังต่อไปนี้ (เริ่มจากประตูทางทิศตะวันออกเวียนตามเข็มนาฬิกา) ประตูป่าแดง ประตูง่ามฟ้า ประตูเชียงลาน ประตูผายั้ง ประตูแจ่งเมือง(ประตูเงินเมือง)^{๔๗} ประตูยางคำ ประตูไก่อู่ให้ ประตูหนองเหล็ก ประตูหนองผา ประตูยางบั้ง ประตูบ่อน้ำอ้อย ประตูป่าม่าน

^{๔๗} ใน กรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพยาก และเมืองเสน” , เรื่องเมืองเชียงตุง, เชียงใหม่ : สุวิมลจิตรเลอ, ๒๕๓๘, หน้า ๘. เรียก “ประตูเงินเมือง” ว่า “ประตูเงินเมือง”.

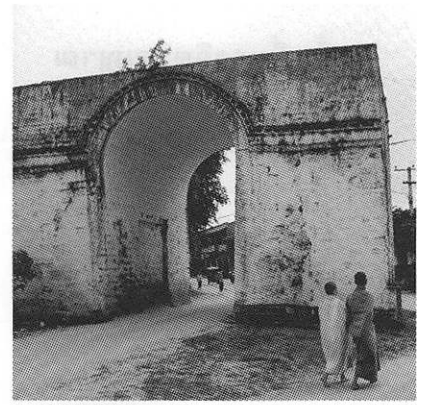
^{๔๘} เพ็งอ้ง, หน้า ๘.

^{๔๙} แต่ในปัจจุบันแนวความคิดเกี่ยวกับทิศทางของเมืองเชียงใหม่ดังกล่าว ได้มีความคิดเห็นขัดแย้งกันว่าอาจจะไม่มีแนวคิดเรื่องทิศทางของเมืองเชียงใหม่ และไม่มีวัดประจำทิศตามเมืองเชียงใหม่. อ้างเพิ่มเติมได้ใน ดวงจันทร์ อวภา วัชรุตม์ สุพิน เล่มอุกค และวิมล ชัยรัตน์, ไม่มีวัดในทิศทางเมืองเชียงใหม่ บทพิสูจน์ความจริงโดยนักวิชาการท้องถิ่น. เชียงใหม่ : มูลนิธิสถาปัตย์พัฒนาเมือง, ๒๕๔๘.

ประตูเมืองเรียกชื่อตามท้องที่ที่ประตูนั้นตั้งอยู่และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์อยู่ไม่มากนักที่กล่าวถึงการเรียกชื่อประตูเหล่านี้ ยกเว้นประตูหนองผาที่มักกล่าวถึงในตำนานพื้นเมืองเชียงแสน และประตูป่าแดงซึ่งมีวัดป่าแดงตั้งอยู่ด้วย

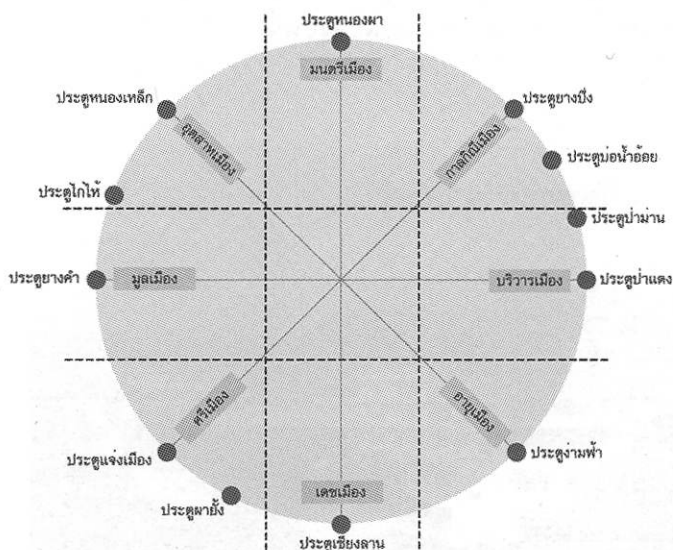
ในบทความเรื่อง “เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพยาก และเมืองเลน” ของอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว กล่าวว่า เมืองเชียงตุงมีการสร้างประตูเมืองตามคติมหาทักษาตามทิศทั้ง ๘ คือ บรวารเมือง (ทิศตะวันออก) อายุเมือง (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) เดชเมือง (ทิศใต้) ศรีเมือง (ตะวันตกเฉียงใต้) อุตสาหะเมือง (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) มนตรีเมือง (ทิศเหนือ) และ กาลกิณีเมือง (ทิศอีสาน)^{๑๔} อย่างไรก็ตามไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยันว่าเมืองเชียงตุงมีแนวความคิดเรื่องมหาทักษาของเมือง ข้อสันนิษฐานข้างต้นจึงน่าจะอยู่บนสมมติฐานว่าเมืองเชียงใหม่มีแนวความคิดจากเรื่องทักษาของเมือง^{๑๕} แม้ว่าการสร้างเมืองเชียงตุงจะเกี่ยวเนื่องกับแนวความคิดเรื่องมหาทักษาหรือไม่ก็ตาม แต่คงมีแนวความคิดเรื่องการจัดสรรพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้สอยตลอดจนคติความเชื่อและเรื่องมงคลต่างๆ

สภาพปัจจุบันของประตูเมืองเชียงตุงได้ถูกทำลายลงไปจนเกือบหมดสิ้นเหลือเพียง “ประตูป่าแดง” ประตูเดียวที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์เป็นประตูก่ออิฐสอปูนและฉาบปูนทาสีขาวที่ผิวนอก มีความกว้างประมาณ ๕ เมตร สูงประมาณ ๘ เมตร เหนือช่องเปิดเรียงอิฐเป็นวงโค้งที่แสดงถึงเทคนิคทางวิศวกรรมขั้นสูง แต่เดิมคงมีอาคารโถงเครื่องไม้อยู่ข้างบนชั้น ประตูนี้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงพังทลายลงจนไม่เหลือหลักฐาน ส่วนชุมประตูหลังอื่นๆถูกทำลายลงเพื่อขยายถนนจนกลายเป็นเพียงช่องทางสัญจรระหว่างกำแพงเมืองที่ถูกเจาะไปเท่านั้น

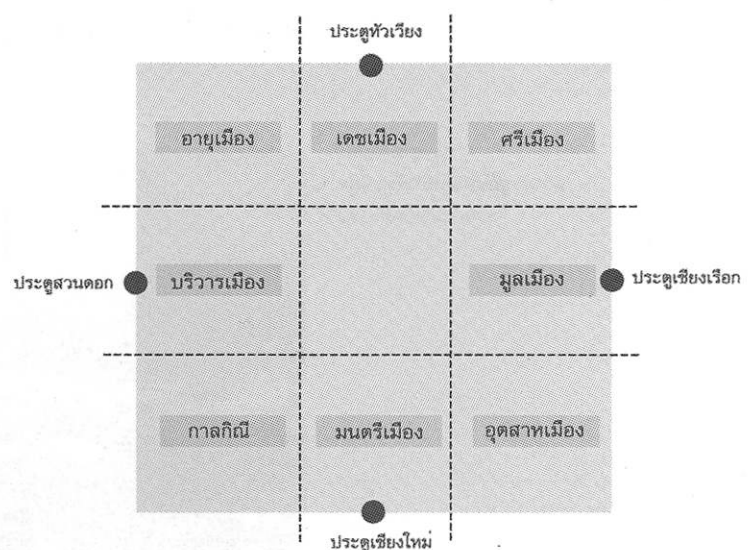

ภาพบน
ประตูป่าแดง ประตูเมืองหลังสุดท้ายที่เหลืออยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์

ภาพล่าง
ประตูป่าแดงที่ถูกรื้อลงเพื่อขยายถนนและแนวกำแพงดินก็ถูกบุกรุกเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย

แสดงทิศมงคลทั้ง ๘ ทิศ และประตูทั้ง ๑๒ ประตู ของเมืองเชียงตุง
ดัดแปลงจาก : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพยาก และเมืองเลน”,
เรื่องเมืองเชียงตุง, เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๘.

แสดงแผนภูมิมหาทักษาและประตูทั้ง ๔ ประตูของเมืองเชียงใหม่
ดัดแปลงจาก : ทวีศักดิ์ เกียรติวิระศักดิ์, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง
การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดของการออกแบบวางผังเมืองเก่า : เมืองเชียงใหม่และเมืองสุโขทัย,
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

พื้นที่ทางจิตวิญญาณ
และ
ความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

ภูเขาศักดิ์สิทธิ์

ธรรมเนียมการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์เป็นความเข้าใจพื้นฐานของผู้คนในภูมิภาคเอเชียที่มีต่อภูเขาในฐานะเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง โลกทัศน์ของผู้คนเห็นว่ายอดเขาเป็นจุดที่อยู่ใกล้ชิดท้องฟ้ามากที่สุด ณ ตำแหน่งนี้จึงเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมที่สุดที่จะเป็นที่ประทับของทวยเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

พุทธศาสนาในล้านนามีรากฐานมาตั้งแต่สมัยทริภุญชัย และพุทธศาสนาจากอาณาจักรสุโขทัยได้เผยแผ่มาสู่ล้านนาอีกครั้งในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ การนั้นได้สร้างความตื่นตัวต่อวงการพุทธศาสนาในล้านนาอย่างมาก และยังนำความนิยมในการสร้างพระธาตุบนยอดเขาตามคติของลังกาที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์มายังล้านนาด้วย พระธาตุที่สร้างขึ้นบนยอดดอยจึงมีอายุน้อยกว่าพระธาตุที่สร้างขึ้นในเมือง เนื่องมาจากพระธาตุประจำเมืองส่วนใหญ่สร้างขึ้นมาตั้งแต่เดิมและหลายองค์ก็มีอายุเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี

จำนวนของพระธาตุบนยอดเขามีมากกว่าพระบรมธาตุที่สร้างอยู่ในเมือง เนื่องจากการสร้างเมืองในช่วงแรกๆอยู่ในช่วงระหว่างการสังสมความรุ่งเรืองในด้านต่างๆ การจะก่อสร้างหรือการทำใดๆจะกระทำตามความต้องการใช้สอยเท่านั้น กระทั่งเมื่อสังคมมีพัฒนาการมากขึ้นจนมีความซับซ้อนกรบกับได้รับแนวคิดจากพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ที่เข้ามาใหม่ จึงมีการสร้างวัดจำนวนมากและวัดส่วนใหญ่ก็เป็นวัดพระบรมธาตุที่สร้างขึ้นบนยอดเขานั้นเอง

เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังเมืองเชียงตุงได้ผสมกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิมจนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตและการเมืองการปกครอง แต่ความเคารพต่อธรรมชาติยังสะท้อนออกมาให้เห็นแม้ว่าจะมีการนับถือศาสนาพุทธแล้วก็ตาม นั่นคือการสร้างวัดหรือพระธาตุไว้บนยอดเขาและตั้งชุมชนอยู่ต่ำกว่า^{๖๐}

เมืองเชียงตุงมีการสร้างวัดอยู่บนยอดเนินหรือยอดเขาอยู่จำนวนมาก ทำให้ยอดเขาและพื้นที่โดยรอบกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนไปโดยปริยาย เช่น “**วัดพระธาตุจอมคำ**” ซึ่งสร้างขึ้นบนยอดเนินที่สูงสุดของเมืองเชียงตุง ซึ่งนอกจากเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของเมืองในแง่ภูมิทัศน์และองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองด้วยความเชื่อดังกล่าวยังคงมีอยู่กับชุมชนชาวเชียงตุงมาตราบจนปัจจุบันนี้

พระธาตุจอมคำ
สร้างอยู่บนยอดเนินที่สูงที่สุด
ภายในเวียงเชียงตุง

^{๖๐} จากการสัมภาษณ์ ผู้ชายโชน อายุ ๕๓ ปี ชาวบ้านเชียงตุง เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔ ได้กล่าวว่า ชุมชนเชียงตุง มีโครงการที่จะย้ายวัดเชียงตุงซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนมีอายุประมาณ ๑๕๐ ปี ไปอยู่บนเนินที่สูงกว่าหมู่บ้านในปัจจุบัน จากการสังเกตพบว่าชุมชนชาวตุงทำให้ไปสร้างอยู่สูงกว่าระดับของวัด แต่หากจะย้ายเรือนของชาวบ้านก็จะยุ่งยากกว่าเพราะต้องย้ายกันหลายหลังคาเรือน การนี้ชุมชนจึงตัดสินใจที่จะย้ายวัดแทน

ในเมืองเชียงใหม่มีการสร้างวัดต่างๆอีกจำนวนมากเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน และวัดต่างๆ มักมีชื่อซ้ำกับวัดที่พบในเมืองร่วมวัฒนธรรมล้านนา

สาเหตุที่มีการตั้งชื่อวัดซ้ำกันในเมืองต่างๆมีหลายสาเหตุด้วยกันหลายประการ ประการแรกคือ **วัดสำคัญที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของเมือง** เช่น วัดพระสิงห์ วัดพระแก้ว วัดป่าแดง เป็นต้น ซึ่งคล้ายคลึงกับธรรมเนียมการสร้างวัดมหาธาตุในเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยานั่นเอง

ประการที่สองคือ **หน้าที่หรือตำแหน่งที่ตั้งของวัด** เช่น วัดหัวข่วง เป็นวัดที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับข่วงหลวง หรือที่โล่งขนาดใหญ่ที่อยู่ไม่ไกลจากพระราชวัง เช่น **“วัดหัวข่วงแสนเมืองมา”** ในเมืองเชียงใหม่ สำหรับเมืองเชียงใหม่มีชื่อว่า **“วัดราชฐานหลวงหัวข่วง”** โดยที่ตั้งของวัดอยู่ใกล้กับข่วงหลวงและหอคำของเจ้าฟ้า คำว่า **“ราชฐานหลวง”** ได้แสดงถึงความสำคัญในฐานะของวัดหลวงที่เจ้าฟ้าเป็นองค์ศาสนูปถัมภก และใช้เป็นที่จัดงานพระราชประเพณีของราชสำนัก นอกจากเมืองเชียงใหม่และเชียงใหม่ยังมีวัดหัวข่วงอยู่อีกหลายเมือง เช่น เมืองยอง เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองพะเยา^{๒๐}

ประการที่สามคือ **การเป็นวัดของกลุ่มชน หรือสร้างโดยกลุ่มชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง** ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานยังแหล่งใหม่ เช่น วัดยางกวงในเมืองเชียงใหม่ซึ่งปัจจุบันเป็นวัดร้าง ก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับวัดยางกวง(ยางโกง) ที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านยางโกง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเครื่องปั้นดินเผาของเมืองเชียงตุงและได้อพยพมาเชียงใหม่

วัดเกือบทั้งหมดในตัวเมืองเชียงตุงในปัจจุบันได้ผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอดตามศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ไม่ปรารถนาจะเห็นอาคารในพุทธศาสนาเศร้าหมอง ผุพัง ทำให้ไม่พบอาคารรูปแบบดั้งเดิมเลย อย่างไรก็ตามอาคารต่างๆภายในวัดคงจะมีหน้าที่และมีรูปแบบคล้ายคลึงกับเมืองอื่นๆในล้านนา กล่าวคือมีพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานของวัด และเป็นที่ทำกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน มีอุโบสถขนาดเล็ก เนื่องจากในการทำสังฆกรรมไม่อนุญาตให้ผู้อื่นที่มิใช่ภิกษุเข้าไปในมณฑลพิธี จึงไม่จำเป็นต้องสร้างอุโบสถขนาดใหญ่โต ส่วนเจดีย์ประธานมักสร้างอยู่ในแนวแกนหลักของวัด สำหรับอุโบสถและพระเจดีย์นั้นไม่จำเป็นต้องมีทุกวัด รูปแบบของวิหารและอุโบสถแบบดั้งเดิมนั้นคงมีลักษณะคล้ายคลึงกับวิหารในล้านนา แต่เนื่องจากเมืองเชียงตุงเป็นเมืองที่ถูกครอบงำทางการเมืองและวัฒนธรรมจากกลุ่มอำนาจที่หลากหลาย เหตุการณ์การเมืองในประวัติศาสตร์ได้สะท้อนออกมาในศิลปะและสถาปัตยกรรมด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวจึงพบเห็นอาคารแบบล้านนา ไตใหญ่ ไตลื้อ และพม่าในวัดของเมืองเชียงตุง

เวียงแก้วหอคำ

เมืองในระบบรัฐจารีตจะมีการสร้างพระราชวังเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในวัฒนธรรมล้านนาเรียกที่ประทับของกษัตริย์ว่า **“คุ้มหลวง”** หรือ **“เวียงแก้ว”** สถาปัตยกรรมภายในเวียงแก้วนอกจากจะทำหน้าที่นอกเหนือจากการเป็นที่อยู่อาศัยยังแสดงออกถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้ที่อยู่อาศัยภายในอาคารหลังนั้นด้วย อาคารที่แสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์คือ **“หอคำ”** หมายถึง ท้องพระโรงที่ใช้สำหรับออกมหาสมาคม ว่าราชการ และการพระราชพิธี โดยพระราชพิธีที่สำคัญที่ดำเนินขึ้นในหอคำคือการราชาภิเษกที่เรียกว่า **“ขึ้นหอวังเมือง”**^{๒๑}

^{๒๐} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “คนเลี้ยงไหม” ความรู้ความเข้าใจในแผ่นดิน : เชียงใหม่, กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๓, หน้า ๒๐๙.

^{๒๑} เกียรติชัย อภิเชษฐประดิษฐ์, หอคำ คุ้มแก้ว : มณีแสงแห่งนครศิลปสถาน ชัตติยาธานี, เชียงใหม่ : โฮตนา, ๒๕๕๔, หน้า ๒.

ในสมัยเจ้าฟ้าฤาภาววิละซึ่งได้รับโปรดเกล้าฯให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่^{๒๓} จากรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในพิธีดังกล่าวผู้ปกครองเมืองต้องเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ทางประตูช้างเผือกซึ่งเป็นตำแหน่งหัวเวียง โดยเสด็จตามหลังคนลัวะที่สะพาย “ซ้า” หรือ “แซก” คือตระกร้าทรงสูงสำหรับสะพายหลัง และจูงสุนัขเข้ามาในเมือง^{๒๔} และในพิธีการเฉลิมหอคำใหม่ของเมืองเชียงตุงจะมีการให้ลัวะขึ้นหอคำก่อนแล้วจึงมีคนขึ้นไปไล่ลัวะนั้นลงจากหอคำ จากนั้นเจ้าฟ้าจึงขึ้นสู่หอคำ พิธีการในลักษณะดังกล่าวมีนัยยะที่แสดงถึงการเป็นผู้ที่อยู่ในแผ่นดินแห่งนี้มาก่อนการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองแบบจารีตนั้นเอง

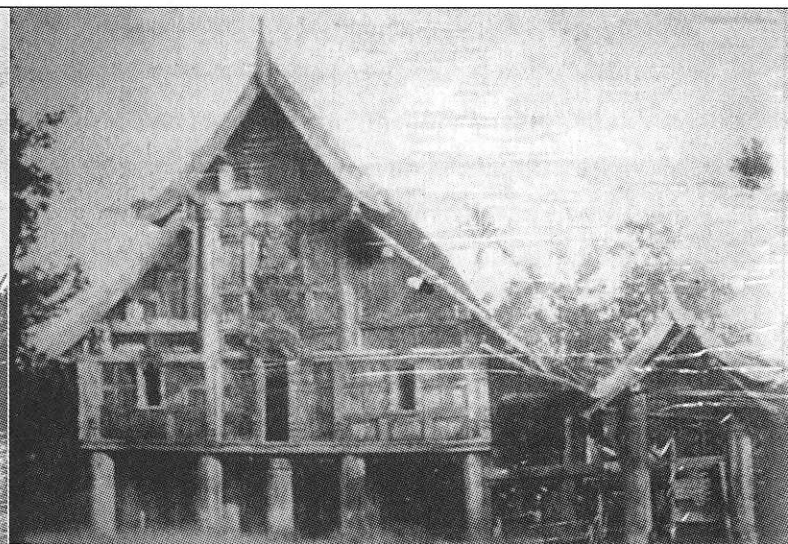
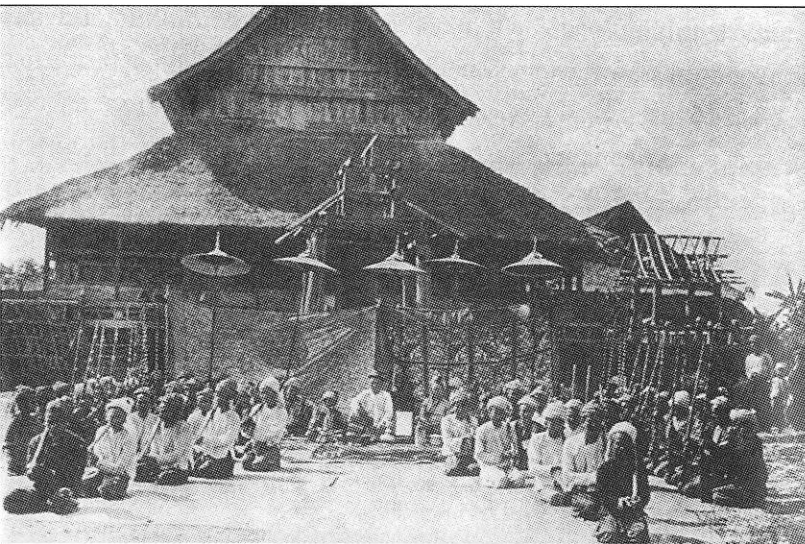
ที่ตั้งของเวียงแก้วหอคำเมืองเชียงตุงอยู่ใกล้ๆกับหนองตุง ช่วงหลวง วัดราชฐานหลวง หัวช่วงและวัดราชฐานหลวงเชียงยีน เดิมทีหอคำและสถาปัตยกรรมภายในเวียงแก้วคงจะก่อสร้างด้วยเครื่องมือเป็นอาคารยกพื้นมีใต้ถุนตามแบบแผนการสร้างเรือนพักอาศัยของล้านนา หลังคาอาจจะเป็นได้ทั้งทรงจั่วซ้อนชั้นคล้ายกับอาคารทางศาสนา หรือทรงจั่วและมีปีกนกคลุมหลังคาคลุมด้วยกระเบื้องดินขอ แต่สันนิษฐานได้ว่าแต่เดิมก่อนจะมีความนิยมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินขอ อาจจะมุงหลังคาด้วยวัสดุธรรมชาติจำพวกแฝกหรือหญ้าก็เป็นได้ ดังตัวอย่างหอคำของเมืองสิงห์ซึ่งอยู่ทางตอนตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเชียงตุง

ข้อสันนิษฐานข้างต้นได้จากการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตนาการถึงหอคำเมืองเชียงตุงหลังเก่าเท่านั้น เนื่องจากไม่มีหลักฐานยืนยันถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของหอคำและอาคารหลังอื่นๆในเวียงแก้วเมืองเชียงตุงก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก แต่เมื่อพิจารณาภาพถ่ายโบราณของหอคำเมืองลำปาง และหอคำของพระเจ้ามโหตรประเทศ ผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำดับที่ ๕ รื้อไปสร้างใหม่อุทิศถวายเป็นวิหารให้แก่วัดพันเตาก็มีลักษณะเป็นอาคารหลังคาทรงจั่วซ้อนชั้นมีการประดับตกแต่งด้วยฝีมืออันวิจิตร

หลังจากพ.ศ. ๒๔๐๑ เชียงใหม่และเชียงตุงต่างตกอยู่ใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลา กว่า ๒๐๐ ปี ช่วงเวลาดังกล่าวมีหลักฐานถึงสถานภาพและความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับ

^{๒๓} พระเจ้ากาวิละได้รับโปรดเกล้าฯเป็น “พระบรมราชา-ธิเบศร์สุริยวงศ์องค์อินทพร สุวศักดิ์สมญามหาธิยราชชาติราชาไชยสวรรค์เจ้าอินทสิมาพระนครเชียงใหม่ราชธานี” ในพระยาประกาศกิจวัตร(แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔, หน้า ๕๐๒.

^{๒๔} คณะกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่, ๒๕๓๔, หน้า ๑๑๖.

ภาพบนซ้าย : หอคำเมืองสิงห์ หลังคามุงด้วยวัสดุธรรมชาติจำพวกแฝกหรือหญ้า

ที่มา : มะหาลิลา วีระวงศ์, พงศาวดารล้านนาแต่โบราณถึง ๑๙๔๖, เวียงจันทน์ : หอสมุดแห่งชาติกะชางละหลวงชาว และวัดตะนะท่า, ๒๕๔๕.

ภาพบนขวา : หอคำเมืองลำปาง เป็นอาคารเครื่องไม้ยกใต้ถุนสูง ทำให้มีข้อสังเกตว่าหอคำของพระเจ้ามโหตรประเทศ ก่อนที่จะยกถวายเป็นวิหารวัดพันเตาก็ควรจะเป็นเรือนยกพื้นสูงด้วย

เชียงตุงน้อยมาก จนกระทั่งเมื่ออังกฤษมีชัยเหนือราชสำนักพม่าในปีพ.ศ. ๒๔๒๑ อังกฤษประสงค์จะใช้รัฐฉานเป็นเส้นทางเพื่อติดต่อกับจีนผ่านทางยูนนาน อังกฤษยกเลิกสถาบันกษัตริย์ของพม่าลง แต่ให้รักษาระบบเจ้าเมืองเดิมในเขตรัฐฉานไว้รวมทั้งที่เชียงตุงด้วย

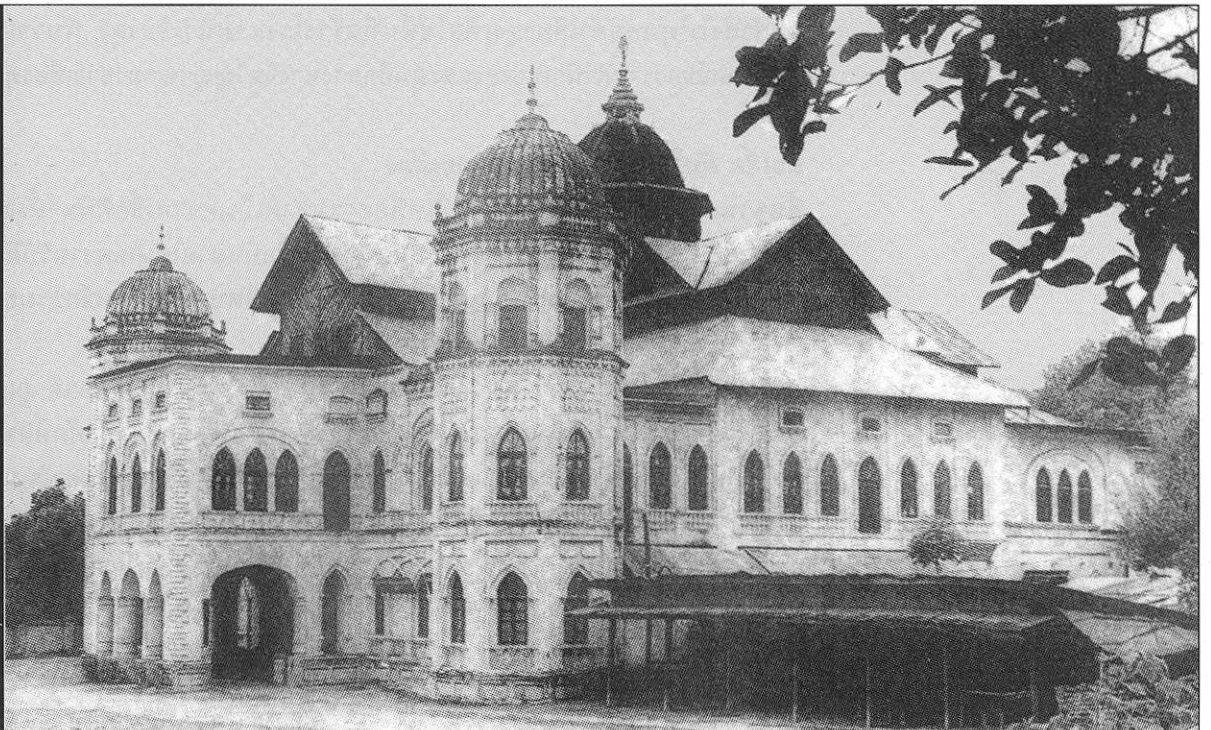
ในช่วงเวลานี้มีการสร้างหอคำหลังใหม่ เป็นอาคารสองชั้นแบบตะวันตก-อินเดีย หอคำและอาคารประกอบต่างๆของเวียงแก้วเมืองเชียงตุงที่สร้างด้วยเครื่องไม้คงถูกรื้อลงในช่วงเวลานั้นเอง ดั้งบันทึกของหมอดอดด์ซึ่งไปสอนศาสนาที่เมืองเชียงตุง ได้บันทึกไว้เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ถึงการสร้างหอคำเมืองเชียงตุงอยู่สั้นๆ ความว่า

“...วังของเจ้าฟ้าซึ่งทำด้วยไม้ได้ชำรุดและพังลง เจ้าฟ้าได้เริ่มสร้างวังใหม่ด้วยอิฐ ทำใหญ่โตมาก ชาวอินเดียเป็นนายช่างก่อสร้าง ตามแบบอย่างอินเดีย สร้างอยู่หลายปีจึงเสร็จ ในขณะที่กำลังสร้างวังใหม่ เจ้าฟ้าต้องประทับอยู่ในเรือนเล็กๆที่สร้างด้วยไม้ไผ่”^{๒๔}

หอคำที่ก่อสร้างใหม่เป็นอาคารสองชั้นแบบตะวันตกสร้างโดยช่างชาวอินเดีย เนื่องจากในเวลาดังกล่าวมีช่างอินเดียเข้ามาอยู่ในพม่าจำนวนมาก อาคารดังกล่าวเกิดจากความพยายามที่จะสร้างอาคารแบบตะวันตก แต่ด้วยก่อสร้างโดยช่างพื้นเมืองหน้าตาของยอดโดมคู่หน้าของหอคำจึงมีความโน้มเอียงไปคล้ายกับยอดโดมของอินเดีย พื้นที่ใช้สอยของอาคารเป็นจตุรมุขมีมุขหน้าและหลังยาว มุขหน้าชั้นล่างเป็นเกยเทียบรถ ปีกซ้ายและขวาเป็นหอคอยสามชั้น ตอนบนเป็นยอดโดมตกแต่งฉนวนอกด้วยปูนปั้นเป็นกลีบๆ ชุ่มหน้าต่างและประตูของอาคารออกแบบเป็นทรงโค้งแหลม[Pointed Arch] อาคารประธานมีฉิงเป็นกากบาทและมีหลังคาทรงจั่วแบบจตุรมุข บนสันหลังคาตรงตำแหน่งที่มุขทั้งสองตัดกันสร้างเป็นยอดโดมแปดเหลี่ยมซึ่งใช้เป็นหอคอย

^{๒๔} William Clifton Dodd, แบล็คโธม นิพนธ์นิสิตกรรค์ (ชาวคริสต์เถรวาท), หลวง. ใน *The Tai Race - The Elder Brother of the Chinese*. ๒๔๑๑, กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., หน้า ๑๔๐.

หอคำเมืองเชียงตุง
ที่สร้างขึ้นใหม่
ในแบบตะวันตก

ลักษณะของหอคำและชีวิตในราชสำนักเชียงตุงถูกถ่ายทอดออกมาโดยหม่อมธาดา ชุนศึกเม็งราย ในเรื่องชีวิตเจ้าฟ้า ความว่า

“...หอหลวงด้านหน้าเป็นหอคำของเจ้าฟ้ารัตนะ ก่อนแก้วอินแถลง เจ้าผู้ครองนครเชียงตุง ชั้นที่ ๒ ตรงหน้าต่าง ๓ ช่อง เป็นห้องพัก ห้องพระโรง เวลาเจ้าฟ้าประทับว่าราชการ หอหลวงด้านข้างเป็นที่อยู่ของนางฟ้า ๒ องค์ ๒ ห้อง พร้อมราชบุตรและราชธิดา ด้านหลังหอคำ ห้องใหญ่ตรงกลาง เป็นห้องประทับส่วนพระองค์เจ้าฟ้ารัตนะก่อนแก้ว อินแถลง ห้องด้านข้าง เป็นที่อยู่ของมหาเทวี ด้านละ ๒ ห้อง พร้อมด้วยราชบุตรและราชธิดา...”^{๖๖}

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่และเชียงตุงได้สถาปนาขึ้นอีกหลังจากโรยลาไปด้วยการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้านายของทั้งสองเมือง อาทิเช่น เจ้าฟ้าเมืองเหล็กพรหมลือ กับเจ้าหญิงทิพวรรณ ณ ลำปาง และเมื่อคราวของเจ้าอินทนนท์ราชบุตรของพลตรีเจ้าแก้วขวัญ กับเจ้านางสุคันธา พระธิดาของเจ้าฟ้ารัตนะก่อนแก้วอินแถลง ต่างก็ใช้หอคำในการจัดงานอภิเษกสมรสด้วย

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ กองทัพไทยภายใต้การนำของพลตรีผิน ชุณหะวัณ ได้เข้าตีเมืองเชียงตุงในวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๔๘๔ โดยรัฐบาลไทยอ้างความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและประวัติศาสตร์เพื่อเป็นสิทธิธรรมในการเข้าปกครองเชียงตุง โดยใช้ชื่อว่า “**สหรัษฎไทยเดิม**” การนี้จึงได้เชิญเจ้าเมืองเหล็กพรหมลือกับเจ้าทิพวรรณ (ณ ลำปาง) ณ เชียงตุงกลับมาเป็นผู้ครองนครเชียงตุง และพลตรีผิน ชุณหะวัณ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สหรัษฎไทยเดิม ต่อมาเมื่อประเทศญี่ปุ่นและเยอรมันแพ้สงครามโลกครั้งที่ ๒ รัฐบาลไทยจึงได้คืนเมืองเชียงตุงให้กับสหประชาชาติ อังกฤษจึงเข้ามามีบทบาทเหนือเมืองเชียงตุงอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากที่พม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษไม่นาน นายพลเนวินได้ทำการปฏิวัติรัฐประหารรัฐบาลของนายพลอูอองซานและทำการปิดประเทศ เหตุการณ์ดังกล่าวจึงนับได้ว่าเป็นการปิดฉากความรุ่งเรืองของการปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชสำนักเชียงตุงลงโดยสิ้นเชิง และเมื่อ พ.ศ.๒๕๓๕ ทางรัฐบาลทหารพม่าโดยการนำของนายพลเนวินก็มีคำสั่งให้ทุบหอคำเชียงตุงเพื่อใช้พื้นที่สร้างโรงแรมนิวเชียงตุง นับว่าเป็นการล้มล้างสัญลักษณ์ของราชสำนักเชียงตุงและศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชาวเชียงตุงลงโดยสิ้นเชิง

หอเสื่อ ต้นไม้หลวง และไม้หมายเมือง

พื้นฐานความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่บุพกาลว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้บันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือบันดาลให้เกิดความวิบัติหากไม่พึงพอใจเมื่อไม่สามารถหาคำตอบที่เป็นรูปธรรมให้กับการเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆได้ จึงยกให้ว่าเป็นอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

ในล้านนาก็มีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ ภูเขา ต้นไม้ และเจ้าที่เจ้าทาง การนี้จึงมักมีการสร้างหอเสื่อเพื่อเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลปกป้องสถานที่หรือต้นไม้ขนาดใหญ่ โดยจะเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆเหนือธรรมชาติเหล่านี้ว่า“**เทวดา**” และมีการบูชาต้นไม้ใหญ่ที่เรียกว่า “**ไม้หลวง**” ด้วยเชื่อว่าเป็นที่สถิตของเทวดาอารักษ์และผีป่า การตัดต้นไม้ใหญ่จึงเป็นขีตทำให้เกิดความวิบัติกับผู้กระทำและชุมชน มักพบว่าต้นไม้เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้ออ่อนที่ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น ต้นไทร ที่เรียกว่า “**ไม้ฮ้าง**”, ต้นจ๊ว เป็นต้น ซึ่งมีคำคล้องจองที่กล่าวถึงไม้หลวงว่า “**ไม้ฮ้างมีผี ไม้สะหลิมมีพระ**” หมายความว่า ในต้นไม้มีผี ต้นโพธิ์มีพระ นั่นเอง

^{๖๖} เอื้อราชย์ อักษรดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๔.

^{๖๗} คณะกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, อ้างแล้ว, ๒๕๓๔.

^{๖๘} เพิ่งอ้าง, ๒๕๓๔, หน้า ๖๖-๗๑.

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของเมือง เรียกว่า “ไม้หมายเมือง” ซึ่งหมายถึงศูนย์กลางของเมืองและสิริมงคลของเมือง จากในประวัติศาสตร์ล้านนาที่กล่าวถึงการสร้างเมืองเชียงใหม่ในสมัยพญามังราย เลือกสร้างเวียงเชียงใหม่ตรงบริเวณแจ้งศรีภูมิเป็นปฐมฤกษ์ เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่เป็น “ศรี” หมายถึงความดีงามและสิริมงคล และมี “ตันนิโครธ” คือ ต้นไทรขนาดใหญ่อยู่ในตำแหน่งดังกล่าวด้วย

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่^{๒๗} กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ในสมัยพญาติโลกราชว่าเป็นเมืองที่มีความมั่นคงเนื่องจากมีต้นนิโครธเป็นสิริมงคลของเมืองอยู่ พระบรมราชาเจ้าเมืองศรีสัตนาแลย์ที่เสียเมืองให้แก่พญาติโลกราชในปีพ.ศ. ๒๐๐๒ จึงให้ภิกษุชาวพม่าทำอุบายหลอกพญาติโลกราชทำลายไม้นิโครธหมายเมืองเชียงใหม่^{๒๘}

ไม้หมายเมืองคู่บ้านคู่เมืองของเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันคือ ต้นยางนาใหญ่ข้างหออินทขิลในวัดเจดีย์หลวง ส่วนไม้หมายเมืองของเมืองเชียงตุงคือต้นยางนาขนาดใหญ่เช่นกัน อยู่บนยอดดอยจอมมน มีประวัติว่าพระเจ้าอลองพญาเป็นผู้ปลูก ปัจจุบันนี้มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี

นอกจากนี้ วัดในล้านนาจะมีการปลูกต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นตัวแทนการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงการปลูกต้นโพธิ์ในสมัยพญามังราย ในวัดที่เวียงกุมกาม และเมื่อมีการเข้ามาของพระพุทธศาสนาลังkawงศ์สู่เมืองสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ดังปรากฏในจารึกวัดศรีชุม หลักที่ ๒ ไต่ยกย่องสมเด็จพระมหาเถรศรีศรีธาดา จุฬามณีศรีรัตนลังกาที่ปมหาสามีในการปลูกพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาธาตุ และอุทิศให้คนดูแล และจารึกวัดนครชุมหลักที่ ๓ ก็กล่าวถึงพญาลิอไทยว่าทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ที่เมืองศรีสัตนาแลย์

แนวความคิดเรื่องพระศรีมหาโพธิ์ส่งอิทธิพลต่อมายังเชียงใหม่เนื่องจากในสมัยพญาติโลกราชก็มีการปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ในอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สังคายนาพระไตรปิฎก และให้ชื่อวัดมหาโพธาราม แม้ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงการปลูกต้นโพธิ์ในเชียงตุง แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวต้องมีการส่งผ่านมาจากเชียงใหม่สู่เมืองเชียงตุงอย่างแน่นอน

ภาพถ่าย

ไม้หลวงของชุมชนบ้านก้ำ

(ภาพถ่าย : มณฑิต เทมพันธ์)

ภาพกลาง

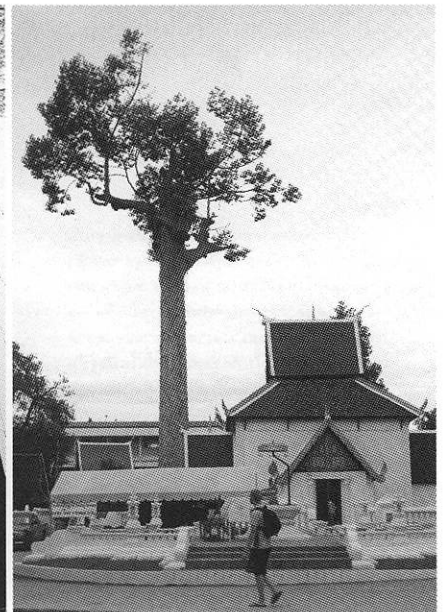
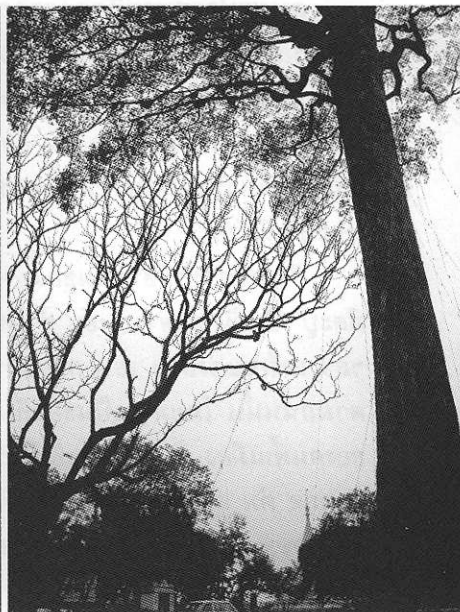
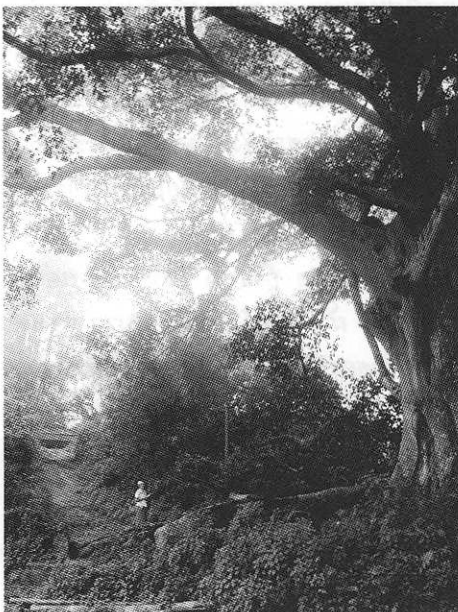
ต้นยางหมายเมืองเชียงตุง

(ภาพถ่าย : วรพันธ์ ไสวรรณ)

ภาพล่าง

ต้นยางไม้หมายเมืองเชียงใหม่

(ภาพถ่าย : วรพันธ์ บุญความดี)

พื้นที่ใช้สอยสาธารณะ ของเมือง

กาด

คำว่า “กาด” เป็นภาษาล้านนา หมายความว่า “ตลาด” ในเชียงใหม่มีตลาดหมุนเวียนอยู่หลายตลาด เรียกว่า “กาดนัด” แต่สำหรับตลาดที่สำคัญที่สุดได้แก่ “กาดหลวง” บางครั้งเรียกว่า “กาดตุง” คำว่า “หลวง” หมายความว่า “ใหญ่โต” เดิมทีกาดหลวงนี้ตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดเชียงจันทร์ใกล้กับสุสานหลวงของเจ้าฟ้าเชียงใหม่^{๙๙} โดยมีหัวตลาดอยู่ที่บริเวณวัดหัวกาด และท้ายตลาดอยู่ที่บริเวณวัดหัวข่วงซึ่งอยู่ใกล้กับเวียงแก้วหอคำของเจ้าฟ้า ต่อมาเมื่อมีผู้คนมาค้าขายมากขึ้นจึงย้ายมาสร้างตรงที่เรียกว่า “หนองแล้ง” และ “หนองเย” ซึ่งเป็นที่ตั้งของตลาดในปัจจุบัน^{๑๐} และในตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงเชียงใหม่กล่าวว่ามี “กาดน้อย” หรือตลาดขนาดเล็กอยู่ที่เชียงใหม่ด้วย^{๑๑}

หมอดอดด์เดินทางจากเชียงใหม่ไปสอนศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ในพ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อประมาณร้อยกว่าปีก่อน ได้บันทึกภาพของกาดหลวงไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ตลาดในเมืองเชียงใหม่สนุกที่สุดและเป็นที่ออกหน้าออกตาของเมืองเชียงใหม่ที่เรียกว่าตลาดใหญ่(กาดหลวง) ก็ใหญ่สมชื่อ และเอาอย่างมาจากจีนคือเป็นตลาดนัด มีกำหนดที่ประชาชนมาประชุมซื้อขาย ๕ วันต่อครั้ง ใช้ถนนต่างตลาดเป็นที่ประชุมซื้อขายกัน เวลาตลาดออกนั้นตามสองข้างถนนเต็มไปด้วยของขายวางรายไปตามพื้นดินจนไม่มีใครมีทางเดิน ร้านโรง และเพิงที่ทำสำหรับตั้งของขายนั้นมีน้อย โดยมากในถนนใหญ่วางขายตามพื้นดินทั้งนั้น เช่น ถ้วย ชาม และผ้าต่างๆ เป็นต้น เพราะไม่มีรถหรือเกวียนที่จะเดินในถนนนั้น ถึงแม้ชาวต่างประเทศจะมีจักรยานหรือเกวียนวัวใช้บ้างก็จะเดินบนถนน ขณะที่ตลาดกำลังออกไม่ได้ แม้พวกลาต่างและควายต่างก็ต้องอยู่เสียให้พ้นตลาดตามปกติผู้ขายของซึ่งใช้ถนนเป็นตลาดนั้น ย่อมรู้สึกปราศจากอันตรายจากรถเกวียน หรือสัตว์พาหนะ แม้ของนั้นจะวางบนล้อหรือม้าเตี้ยๆ กลางถนนก็ตาม

คนมาประชุมอยู่ที่ตลาดจากทุกทิศทุกทาง ระยะทางที่เดินมาบางที่ตั้งสองหรือสามวัน มีทั้งชาวเมือง ชาวเขา และชาวทุ่ง พวกที่มานั้นมีพวกไทยสาขาย่อยๆ ซึ่งมีภาษาและเครื่องแต่งกายต่างกัน พวกชาวเขาที่ปราศจากการศึกษาก็มาก นอกจากนั้นมีพม่า จีน แยก อินเดีย ฝรั่งเศส อังกฤษ ที่เป็นข้าราชการและมิชชันนารีอเมริกัน รวมทั้งคนที่เป็นโรคเรื้อรัง ซึ่งจะขาดเสียไม่ได้ในที่ชุมนุมใหญ่เช่นนี้ด้วย

สิ่งของต่างๆ ที่ขายนั้นของต่างประเทศมีน้อย ที่มีเช่น เครื่องเหล็กต่างๆ มีตะปู เป็นต้น ผ้าต่างๆ เช่น ผ้าไหม ผ้ามัด ผ้ามัดดอก ผ้ามัดสัตว์ เสื้อผ้า หมวก รองเท้า ฯลฯ เครื่องแต่งบ้าน เช่น กรอบกระจก สิ่งของที่ตั้งขายเป็นตลาดอันยืดยาวไปตามถนนนั้น โดยมากเป็นของที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และของที่ทำด้วยฝีมือของคนพื้นเมือง ร้านขายของที่เป็นร้านอาหารก็มี ผัก ผลไม้ ข้าว เนื้อหมูเนื้อวัว ปลาสด ต้ม แกง น้ำเมาที่ทำจากข้าว ผืนซึ่งอาจจะสุบได้ในขณะนั้นและไม้ต่างๆ เมื่อพูดรวมแล้วของพื้นเมืองที่เกิดและทำในเมืองนี้ย่อมนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ณ ตลาดนี้ทั้งสิ้น”^{๑๒}

^{๙๙} หน้าวัดเชียงจันทร์ยังมีตลาดขนาดเล็กอยู่เป็นประจำทุกวัน บางทีเรียกว่า “กาดผี” เนื่องจากอยู่ตรงข้ามกับสุสานเจ้าฟ้า ในช่วงก่อนวันสงกรานต์ประมาณ ๒-๕ วัน พ่อค้าแม่ค้าที่ทำการค้าที่กาดหลวงจะย้ายมาทำการค้าขายเป็นการชั่วคราวเรียงรายไปบนถนนหน้าวัดเชียงจันทร์ตามแบบตลาดแบบโบราณก่อนที่จะย้ายไปที่กาดหลวงเช่นในปัจจุบัน ข้อมูลจากกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ๒๖ ปี บ้านจอมคำ วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๐} ศศิภักดิ์ เทียงมิตร, อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

^{๑๑} ประเสริฐ ณ นคร, บ่วงคำ ค้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่ เชียงตุง, กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๗, หน้า ๑๖๖.

^{๑๒} William Clifton Dodd, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

^{๑๓} สัตว์ต่าง = สัตว์ที่ใช้ในการบรรทุกของ เช่น ลา ม้า ล่อ เป็นต้น

ภาพบน

บรรยากาศการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า
ในกาตหลวงตอนเช้า

ในอดีตกาตหลวงเป็นที่รวบรวมสินค้าต่างๆทั้งที่ผลิตในท้องถิ่น และที่พ่อค้าสัตว์ต่าง^{๓๓} นำมาจากหัวเมืองต่างๆในล้านนา เชียงรุ่ง และมณฑลพายัพ ชาวเชียงตุงประกอบอาชีพการค้าขาย เป็นอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำการเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีของป่าที่ชนเผ่าต่างๆนำมาขายเพื่อแลกซื้อสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตกลับไปยังชุมชนของตนด้วย แม้ว่าเวลาผ่านไปกว่า ๑๐๐ ปีแต่กาตหลวงในปัจจุบันก็ไม่ต่างไปจากเดิมมากนัก สิ่งที่แตกต่างไปก็คือ ประเภทของสินค้าเท่านั้น เนื่องจากสินค้าจากไทยและจีนได้ล้นทะลักมากับถนนลาดยางที่สะดวกสบายซึ่งสร้างเชื่อมต่อมาจากชายแดนจีนที่เมืองเชียงรุ่งและชายแดนไทยที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

ในกาตหลวงนอกจากจะมีแผงค้าขายถาวรแล้ว ยังแบ่งเป็นพื้นที่เป็นตลาดนัดหมุนเวียนด้วย ตลาดนัดเป็นการจัดการการค้าของสังคมชนบทที่สภาพสังคมไม่ได้มีความซับซ้อนและยังไม่มีภาระแบ่งหน้าที่การทำงานของประชากรอย่างชัดเจน ทุกบ้านไม่มีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าทุกวัน แม้บ้านจึงต้องวางแผนและเตรียมจัดซื้อข้าวของเครื่องใช้ให้พอเพียงกับการใช้ในครัวเรือนจนกว่าจะถึงวันนัดรอบถัดไป ผู้ค้าในตลาดนัดจึงไม่ได้ประกอบกิจการการค้าเป็นอาชีพหลัก เมื่อไม่ได้ทำการค้าก็จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเตรียมสินค้ามาขายในวันนัด หรือหากเป็นผู้ค้าคนกลางก็จะใช้เวลาในช่วงวันที่ไม่มีนัดไปรวบรวมสินค้ามาจากแหล่งต่างๆเพื่อขายในวันนัดที่กำลังจะมาถึง

ตลาดนัดในเมืองเชียงตุงจะมีช่วงเวลาการหมุนเวียน ๕ วันครั้ง วันแรกเรียกว่า “วันกาตหลวง” เป็นวันที่กาตหลวงคึกคักมากที่สุด สินค้าจากหลายแหล่งและหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์จะนำมาแลกเปลี่ยนกัน วันถัดมาเป็น “วันวายกาตหลวง” มีการค้าขายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันไปเกือบหมดสิ้นแล้วตั้งแต่เมื่อวาน วันถัดมาเป็น “วันกาตลี” ผู้คนมาซื้อสินค้ามากรองลงมาจากวันกาตหลวง ส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุปโภค วันถัดมาคือ “วันวายกาตลี” มีการค้าขายเล็กน้อยเท่านั้น วันสุดท้ายของรอบคือ “วันกาตช่วง” แต่เดิมจะติดตลาดที่บริเวณช่วงหลวง ต่อมาจึงย้ายไปรวมกับกาตหลวง วันนี้ผู้ค้าเริ่มเข้ามาเตรียมตัวเพื่อค้าขายในวันกาตหลวงซึ่งจะมาถึงในวันรุ่งขึ้น การค้าในวันนี้จึงเป็นวันที่บรรดาผู้ค้ามักจะแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันเอง

นอกจากนี้ยังมีกาดอื่นๆตามหมู่บ้านขนาดใหญ่ เพื่อคนในชุมชนจะซื้อหาสินค้า โดยไม่ต้องเข้ามาที่กาดหลวง แต่กาดประจำหมู่บ้านมักมีชนิดสินค้าให้เลือกไม่มากนัก ทำให้ชาวบ้านนิยมมาซื้อสินค้าที่กาดหลวงเพราะมีให้เลือกสรรและราคาถูกกว่ากันด้วย ตัวอย่างกาดของหมู่บ้าน เช่น “กาดบ้านกลางนาโหลง” “กาดน้อยบ้านป่าม่าน” เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีตลาดนัดค้าขายหมุนเวียนอีกหลายตลาด เช่น “กาดบุง” อยู่ห่างจากเมืองไป ๑๕ กิโลเมตร ติดตลาดวันเดียวกับวันวายกาดหลวง “กาดเต่า” อยู่ที่เอื้องกาดเต่าห่างจากเชียงตุงทางทิศตะวันตก ๑๒ กิโลเมตร ติดตลาดในวันถัดมาจากวันกาดบุง เป็นสินค้าจากชุมชนข้างเคียงทั้งสินค้าเกษตรกรรมและหัตถกรรม “กาดท้าย” อยู่ห่างจากตัวเมืองไป ๑๒ กิโลเมตร เป็นกาดขนาดเล็กมากรองรับไม่กัหมู่บ้าน “กาดฟ้า” อยู่ห่างจากตัวเมืองไป ๘ กิโลเมตรบนถนนที่มุ่งสู่เมืองลา เป็นที่แวะพักของคาราวานค้าขายระหว่างเมืองเชียงตุงและเชียงรุ่งตั้งแต่โบราณ ริมถนนมีเรือนแถวค้าขายชั้นเดียวติดพื้น ส่วนตลาดจะอยู่ด้านหลังเรือนแถวชั้นเดียว กาดแห่งนี้มีแนวโน้มจะลดความสำคัญลง เนื่องจากติดตลาดวันเดียวกับวันกาดหลวง และตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมือง เมื่อมีการคมนาคมสะดวกทำให้ชาวบ้านนิยมเข้ามาซื้อของที่กาดหลวงโดยตรง

เมืองเชียงใหม่ในอดีตมีตลาดสดตอนเช้าที่เรียกว่า “กาดหมั้ว”^{๓๔} บนถนนหน้าวัดพระสิงห์ไปจนถึงสี่แยกกลางเวียงเรียกตลาดนี้ว่า “กาดลีเชียงพระ” ถือว่าเป็นตลาดที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งตั้งมาพร้อมกับการสร้างเวียงเชียงใหม่ และยังมีตลาดอื่นๆในกำแพงเวียง เช่น “กาดหัวเวียง” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณประตูช้างเผือก และ “กาดเชียงเรือก” ซึ่งน่าจะตั้งอยู่แถวประตูท่าแพ เมื่อเชียงใหม่ถูกผนวกเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของสยาม พื้นที่นอกกำแพงเมืองตั้งแต่ประตูท่าแพไปจนถึงริมแม่น้ำปิงได้ถูกพัฒนาในเชิงพาณิชย์กรรม เพราะอยู่ริมน้ำและเป็นที่อยู่อาศัยของชาวต่างชาติ และมีการสร้าง “กาดหลวง” หรือ “กาดวโรรส” ภายใต้การดูแลของเจ้าแก้ววรรัฐ และพระวรราชาเจ้าดารารัศมี อาคารตลาดในเวลานั้นมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีจำนวน ๓ หลัง หลังคาเป็นแบบปั้นหยาเอียง ๔๕ องศาและต่อชายคาปีกนกทั้งสองด้าน คอสะพานระหว่างหลังคาประธานกับหลังคาปีกนกยกขึ้นสูงเพื่อระบายอากาศ มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินขอรอบๆตลาดมีห้องแถวค้าขายอยู่โดยรอบ จนกระทั่งในปีพ.ศ. ๒๔๙๒ มีการสร้างอาคารตลาดใหม่ออกแบบโดย ศ.อ้น นิมมานเหมินท์ แต่ถูกไฟไหม้ไปในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ทำให้อาคารตลาดและเรือนแถวที่อยู่รายรอบถูกเผาผลาญจนราบเตียน จึงมีการสร้างอาคารตลาดขึ้นใหม่ดังที่เห็นในปัจจุบัน^{๓๕}

พัฒนาการของกาดหลวงเมืองเชียงตุงและกาดหลวงหรือกาดวโรรสเชียงใหม่ มีจุดกำเนิดและพัฒนาการมาคล้ายคลึงกัน แต่ช่วงเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมาที่ประเทศพม่าปิดประเทศลงทำให้กาดหลวงเมืองเชียงตุงเก็บงำเอาบรรยากาศแบบล้านนาโบราณไว้ได้มากดังที่กล่าวมาข้างต้น ในขณะที่กาดหลวงเมืองเชียงใหม่มีพัฒนาการสู่ความเป็นตลาดที่ทันสมัยและสินค้าที่ขายนั้นก็เปลี่ยนค่านิยมใหม่แล้ว อย่างไรก็ตามคอกกาดหลวงเชียงตุงก็คงเจริญรอยตามกาดหลวงเมืองเชียงใหม่ในไม่ช้า

^{๓๔} กาดหมั้ว = ตลาดสดที่เริ่มมีตลาดตั้งแต่ตอนเช้ามีด.

^{๓๕} อ้น นิมมานเหมินท์ “ตลาดวโรรส ตลาดต้นลำไย เชียงใหม่” เรื่องเล่าชาวภาค, เชียงใหม่ : มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง, ๒๕๔๗, หน้า ๓-๒๓.

^{๓๖} โซติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม, กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔, หน้า ๔๖๒.

^{๓๗} เดเนิส แมคกิลวารี ดี. ดี. จิตรารักษ์ ดันรัตน์กุล, แปล กังศรวรรณในพจนานุกรมและคนลาว อดีตชีวิตของศาสนาจารย์ เดเนิส แมคกิล วาซี ดี. ดี. , กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔, หน้า ๘๕-๘๖.

^{๓๘} จากการสัมภาษณ์ อ้ายสาม อายุ ๕๐ ปี ผู้เคยเป็นลูกทาบคอยระวังท้ายขบวนล้อต่างสินค้าของพ่อค้าชาวจีนฮั่นที่เดินทางระหว่างเมืองเชียงตุงและเมืองลา เล่าว่าในการเดินทางแต่ละวันจะเดินทางไปพักค้างคืนตามศาลาที่พักระหว่างทางตำแหน่งดังกล่าวมักจะมีชุมชนและวัดอยู่ด้วย เช่น บ้านแก้ว, บ้านแง็ก-บ้านแสน, เมืองผ้า และเมืองลา

“ศาลา”เป็นสิ่งปลูกสร้างมีเครื่องมุง ภายในศาลาเป็นโถงใช้เป็นที่พักผ่อนสำหรับผู้เดินทาง^{๓๖} ศาลาเป็นอาคารที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของเมือง สามารถแบ่งประเภทของศาลาได้หลายประเภท เช่น ศาลาที่พักระหว่างทาง ศาลาหน้าเมือง ศาลาพักคอย เป็นต้น

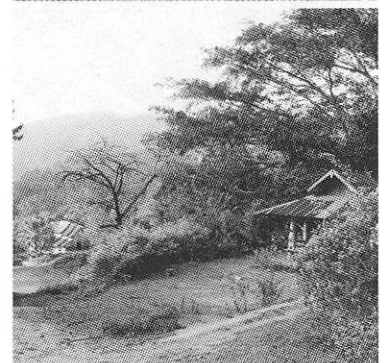
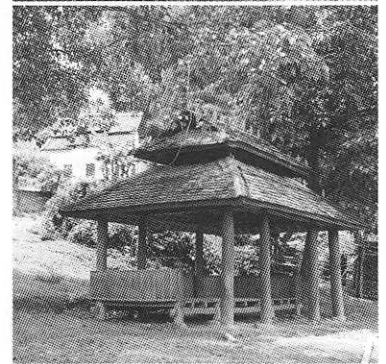
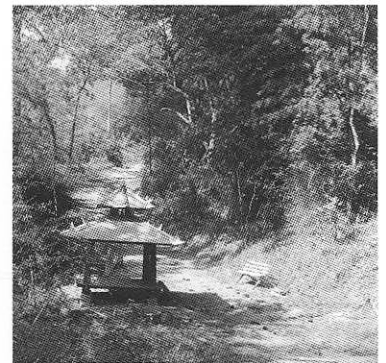
สำหรับศาลาที่พักระหว่างทางจะสร้างขึ้นบนเส้นทางซึ่งเชื่อมต่อกันระหว่างเมือง ระยะห่างระหว่างที่พักแต่ละจุดจะขึ้นอยู่กับระยะทาง ปกติจะพอดีกับการเดินทางในเวลาหนึ่งวัน บางครั้งจะแขวนเครื่องครัวและของแห้งสำหรับนักเดินทางที่ไม่ได้เตรียมเสบียงกรังผ่านทางมาจะได้ใช้หุงหาอาหาร เมื่อผ่านมาควรวางหน้าหากมีของแห้งเหลือเพื่อที่จะแขวนเอาไว้ให้นักเดินทางผู้อื่นต่อไป

นอกจากการสร้างศาลาที่พักนักเดินทางระหว่างทาง ยังมีศาลาที่พักอยู่ที่หน้าเมืองให้นักเดินทางที่มาถึงเมืองในยามพลบค่ำพักจนกว่าจะได้รับการตรวจสอบในวันรุ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีศาลาที่สร้างหน้าวัดต่างๆอีกด้วย ในอดีตเชียงใหม่และเชียงใหม่เคยปรากฏมีศาลาที่พักอยู่เป็นจำนวนมาก แต่สำหรับเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป ทำให้มีการรื้อศาลาต่างๆเหล่านี้ทั้งหมดสิ้น

จากบันทึกของศาสนาจารย์เดเนียล แมคคิลวารี ดี. ดี. ผู้เดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ยังเมืองเชียงใหม่ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๑๐ ว่า

“...พวกเรายังไม่สามารถหาบ้านเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยได้ เพราะไม่มีบ้านว่างเลยแม้แต่หลังเดียว พอดีตรงบริเวณด้านนอกของประตูเมืองด้านตะวันออก มีศาลาพักอยู่หลังหนึ่งที่ใช้สำหรับคนทั่วไป เจ้าหน้าที่จากเมืองระแหงเพิ่งสร้างเสร็จ เพื่อ“ทำบุญ”ตามประเพณีทางศาสนาพุทธ เจ้าหน้าที่ผู้นั้นยังคงอ้างสิทธิในศาลาหลังนั้นอยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม ผู้แทนจากเจ้าผู้ครองนครได้อนุญาตให้ใช้พักอาศัยได้ ศาลาหลังนี้สร้างขึ้นอย่างมั่นคงแข็งแรง มีหลังคามุงกระเบื้อง พื้นศาลานั้นปูด้วยไม้สักเป็นอย่างดี มีผนังอยู่สามด้าน ส่วนด้านหน้าเปิดออกไปยังระเบียงสูงกว้างถึงหกฟุต ภายในศาลามีห้องเพียงห้องเดียว มีขนาดกว้างสิบสองฟุตยาวยี่สิบฟุต ซึ่งพวกเราใช้เป็นห้องเก็บข้าวของทั้งหมด และยังใช้เป็นห้องนอน ห้องรับแขก ห้องอาหาร และห้องทำงานไปในตัว...”^{๓๗}

ค่านิยมในการสร้างถาวรวัตถุเพื่ออุทิศให้ไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นธรรมเนียมที่คนล้านนาในอดีตได้ปฏิบัติกันมา อาทิ พระวิหาร พระเจดีย์ พระพุทธรูป และกุฏิที่จำพรรษา นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาลาที่พักสำหรับผู้เดินทาง พ่อกำ^{๓๘} และผู้จาริกแสวงบุญด้วย ในเมืองเชียงใหม่มีศาลาที่พักอยู่เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างทางเข้าวัดและที่หน้าวัด เนื่องจากพุทธศาสนิกชนมักหาโอกาสเดินทางไปทำบุญที่วัดสำคัญต่างๆ ระหว่างเส้นทางเข้าถึงพระธาตุเจดีย์หรือวัดที่สำคัญจะมีการสร้างศาลาพักระหว่างทางเอาไว้เป็นระยะๆ โดยผู้สร้างมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบำรุงพระศาสนาในทางอ้อมนั่นเอง ศาลาแต่ละหลังจะตกแต่งตามกำลังทรัพย์ของเจ้าศรัทธา

ภาพขาว

ศาลาที่พักระหว่างทางสำหรับผู้จาริกแสวงบุญและศาลาหน้าวัด

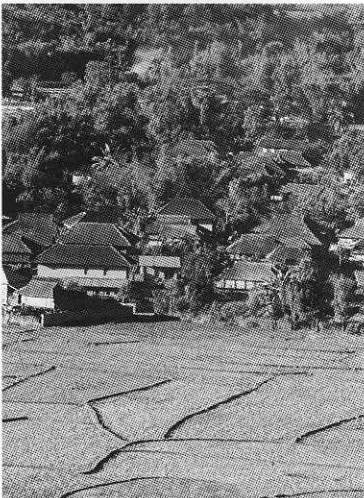
พื้นที่อยู่อาศัย ของ ชุมชนพื้นถิ่น

เมืองเชียงตุงได้ชื่อว่าเมืองแห่งเจ็ดเชียง หมายถึง ชุมชนขนาดใหญ่ ๗ ชุมชนภายในกำแพงเมือง แต่ละเชียงประกอบด้วยหลายหมู่บ้าน ในภาษาไตเขินไตใหญ่ออกเสียงเรียก “หมู่บ้าน” ว่า “หมู่บ้าน”^{๕๒} จากการศึกษาพบว่าร้องคู่ออกเสียงว่า “คือ” และแนวคันดินล้อมรอบเวียง ถัดออกมาคือตลาดเอียงลงสู่ทุ่งนา เมื่อชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นจึงมีการขยายตัวออกมาจนประสานกันกลายเป็นเมืองใหญ่ พื้นที่เกษตรกรรมที่เคยอยู่รอบชุมชนจึงถูกผลักดันออกไปอยู่นอกเมืองเพื่อใช้พื้นที่ในเมืองเป็นที่อาศัยและทำการค้าขาย

เชียงตุงประกอบด้วยหลายกลุ่มชาติพันธุ์ อาทิเช่น ไตเขิน ไตใหญ่ ไตลื้อ พม่า ลัวะ และชาวเขาเผ่าต่างๆ เป็นต้น โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นปัจจัยจำกัดในการตั้งถิ่นฐานทำให้เป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกที่ตั้งของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆด้วย เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไตจะตั้งถิ่นฐานบนที่ราบหรือเนินที่ไม่สูงมากนักเนื่องจากประกอบอาชีพการทำนาเป็นหลัก ส่วนชนเผ่าต่างๆที่พบในเชียงตุง อาทิ แอ่น อาซา ลัวะ ฯลฯ กลุ่มเหล่านี้จะแยกตัวออกไปตั้งถิ่นฐานบนเขาสูงเนื่องจากประกอบอาชีพการหาของป่า ปลูกข้าวไร่ และใบชา

สภาพภูมิลักษณะโดยรวมของพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเชียงตุงและพื้นที่รอบนอกเมืองเป็นพื้นที่ที่มีความต่างระดับกันทั้งสิ้น^{๕๓} การตั้งถิ่นฐานภายในกำแพงเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นชาวไตเขินและไตใหญ่แบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือ **การตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นหมู่บ้านบนที่ราบ** และ **การตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นหมู่บ้านบนที่เนิน** จากการศึกษาพบว่า เรือนที่มีอายุมากที่สุดของแต่ละหมู่บ้านมักจะอยู่บนเนิน และอายุน้อยลงจะสร้างเกาะกลุ่มไล่ลงมาตามความลาดเอียงของพื้นที่ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในการตั้งถิ่นฐานของแต่ละเชียงตามที่เสนอมาแล้วข้างต้น ผังของหมู่บ้านแบ่งออกได้เป็นสองรูปแบบคือ **“ผังหมู่บ้านแบบดั้งเดิม”** และ **“ผังหมู่บ้านแบบใหม่แบบระบบตารางกริด”** กล่าวคือ ผังหมู่บ้านแบบดั้งเดิมนั้นได้พัฒนาขึ้นพร้อมๆกับการสร้างเรือน เส้นทางสัญจรระหว่างเรือนจึงถูกกำหนดโดยที่ตั้งของเรือนแต่ละหลัง ส่วนผังหมู่บ้านแบบใหม่จะวางผังหมู่บ้านโดยการตัดถนนเพื่อแบ่งพื้นที่เป็นส่วนๆก่อนจะมีการสร้างเรือน อย่างไรก็ตามในกำแพงเมืองเชียงตุงจะพบการวางผังหมู่บ้านแบบดั้งเดิมเท่านั้น ส่วนผังหมู่บ้านแบบใหม่จะพบได้ในหมู่บ้านนอกกำแพงเมืองซึ่งมีที่ราบกว้างขวางเอื้อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่ได้ เช่น บ้านหนองอ้อที่ย้ายมาเพราะหมู่บ้านเก่ามีอุทกภัยอยู่เสมอ^{๕๔} บ้านกลางนาเป็นหมู่บ้านชาวไตใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ที่อพยพมาจากเมืองยาง เป็นต้น

ภาพล่าง
การตั้งถิ่นฐานบนที่ราบของชาวไตเขิน
จะเห็นวัดประจำหมู่บ้านและมีทุ่งนาอยู่โดยรอบ

ภาพซ้าย

การเอาแรงซ่อมแซมศาลาคลุมบ่อน้ำ และการทำ
ความสะอาดบ่อน้ำของชาวไตใหญ่บ้านเชียงแสน

ภาพขวา

โถงบ้านสร้างใหม่เป็นศาลคล้ายหอเสื้อ
หรือหอเทวดาบ้าน

ผังหมู่บ้านประกอบด้วยวัดประจำหมู่บ้าน เทวดาบ้าน บ่อน้ำ ชวงบ้าน^{๙๓} และโถงบ้าน แต่ในปัจจุบันเสาโถงบ้านถูกสร้างใหม่ในลักษณะเป็นหอเทวดาบ้าน คนรุ่นใหม่จึงไม่รู้จักโถงบ้าน แต่จะรู้จักรวมๆกันในนามหอเทวดาแทน^{๙๔} หอเทวดาบ้านจะตั้งอยู่บริเวณใต้ไม้หลวงของหมู่บ้าน สำหรับบ่อน้ำของหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณใกล้กับวัดหรือชวงของหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ บ่อน้ำจะมีการสร้างเป็นศาลาหรืออุโมงค์คลุมเพื่อป้องกันสิ่งสกปรกตกหล่นลงไป ในอดีตบ่อน้ำหมู่บ้านมีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและการอุปโภคบริโภคโดยตรง ในอดีตการขุดบ่อน้ำและการดูแลรักษาเป็นหน้าที่ของผู้ชายในหมู่บ้านที่จะต้องเอาแรงกัน แต่ทว่าในปัจจุบันการขุดบ่อน้ำทำได้สะดวกมากขึ้นรวมถึงมีการขุดบ่อน้ำบาดาลประจำครัวเรือน ทำให้บ่อน้ำประจำหมู่บ้านลดความสำคัญลงไปมาก จนบ่อน้ำของบางหมู่บ้านได้ถูกทิ้งร้างไปไม่ได้รับการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์เช่นในอดีตอีกต่อไป

จากการศึกษาของศาสตราจารย์อริศรี ปาณินท์ เรื่อง“สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนไทเขินเชียงตุง”^{๙๕} และใน “บ้านไตลื้อ สิบสองปันนา”^{๙๖} ให้ภาพความเหมือนกันของหมู่บ้านและรูปลักษณะของเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตกลุ่มต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับผลการสำรวจที่ปรากฏว่าเมืองคัประกอบของหมู่บ้านและรูปลักษณะของเรือนของแต่ละกลุ่มไต้นั้นมีลักษณะที่เหมือนกันจนไม่สามารถจำแนกความแตกต่างได้ด้วยสายตา จำเป็นต้องใช้การสัมภาษณ์ประกอบด้วย สาเหตุของความคล้ายคลึงดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกันนั่นเอง

หน่วยที่ย่อยลงมาจากหมู่บ้านคือ “เรือน (เฮิน)” ด้านหน้าของเรือนจะหันสู่เส้นทางสัญจรหลักของหมู่บ้าน โดยจะมี “รั้วเรือน (ไห้เฮิน)” เป็นรั้วเตี้ยๆที่เป็นสัญลักษณ์แสดงขอบเขตของพื้นที่ รั้วที่พบเห็นส่วนใหญ่เป็นรั้วไม้ไผ่เป็นแผงทึบที่เรียกว่า “รั้วสะลาบ” และรั้วไม้ไผ่ขัดเป็นตาห่างที่เรียกว่า “รั้วตาแสง” หรือปลูกต้นไม้เป็นแนวเพื่อบอกขอบเขตหรือเป็นรั้วต้นไม้ เป็นต้น ประตูทางเข้าจะเว้นรั้วเป็นช่องไว้ หรือทำเป็น “รั้วคว่ำ” ที่มีไม้สอดขวางเพื่อกันสัตว์วิ่งเข้าไปในเขตบ้าน หรือป้องกันสัตว์เลี้ยงออกไปนอกบ้าน ถัดจากรั้วเข้าไปจะเป็นที่ว่างโล่งที่เรียกว่า “ชวงเฮิน” หรือ “วางเฮิน” ซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมเอนกประสงค์ของบ้าน ตัวเรือนเป็นเรือนยกพื้นสูง เสาเรือนเป็นไม้วางอยู่บนเสาตอม่อหินหรือคอนกรีตอีกทีหนึ่ง รูปทรงหลังคามีสองแบบหลังคาจั่ว หลังคาปั้นหย้า และหลังคาจั่วปั้นหย้า ซึ่งส่วนใหญ่มักพบหลังคาแบบจั่วปั้นหย้ามากที่สุด^{๙๗} หลังคามุงด้วย “กระเบื้องดินขอ”

^{๙๓} Sao Zawtika, Sao Khun Zwom Fah Muandmitt. สอนภาษาไต-ไต. ม.ป.พ.

^{๙๔} อริศรี ปาณินท์, “สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนไทเขินเชียงตุง”, รายงานความก้าวหน้ารอบปีที่ ๒, ภูมิปัญญาพัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไต-ไท : คุณลักษณะของสถาปัตยกรรม สิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น, กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๕-๑๐.

^{๙๕} ดูเพิ่มเติมใน อริศรี ปาณินท์, ๒๕๔๗, หน้า ๕-๑๓.

^{๙๖} เพิ่งอ้าง, หน้า ๕-๑๑.

^{๙๗} จากการสัมภาษณ์ อ้ายช่วยคำ อายุ ๓๒ ปี ชาวบ้านบ้านแม่เมือวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๔๘.

^{๙๘} อริศรี ปาณินท์, เพิ่งอ้าง.

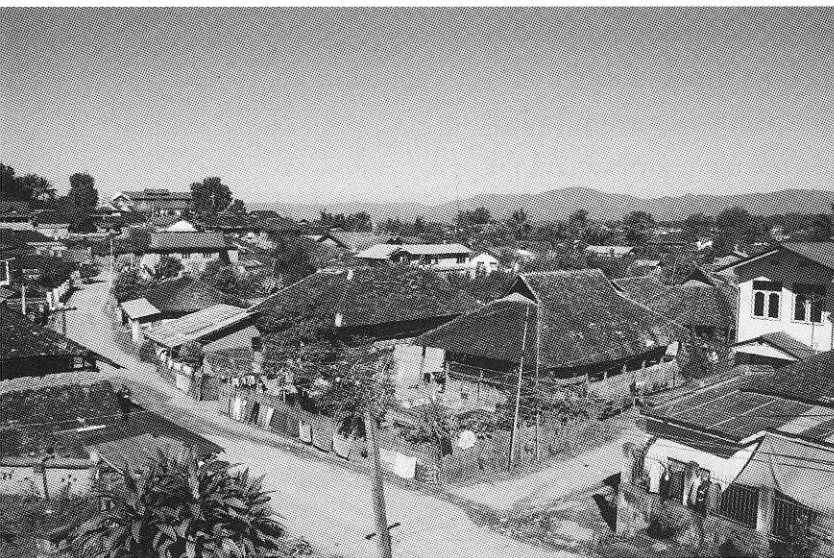
^{๙๙} อริศรี ปาณินท์, “บ้านไตลื้อ สิบสองปันนา”, บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น, กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๗, หน้า ๕๓-๖๔.

^{๑๐๐} อริศรี ปาณินท์, ๒๕๔๗, หน้า ๕-๑๘.

ไต้ถุนเรือนที่ยกสูงมักจะใช้ทำกิจกรรมยามว่างจากการทำนา เช่น ทำการจักสาน ช่อมแซม อุปกรณ์ทำนา และจับสัตว์น้ำ ฯลฯ และใช้เลี้ยงสัตว์ต่างๆด้วย ภายในบริเวณบ้านจะมีการสร้างยุ้งข้าวที่เรียกว่า “**เยข้าว**” เพื่อใช้เก็บข้าวเปลือกเป็นอาคารแยกออกมาจากตัวบ้านอีกหลังหนึ่ง ที่ไต้ถุนเยข้าวมักใช้เก็บอุปกรณ์เครื่องใช้ที่เกี่ยวเนื่องกับการเกษตรด้วย หากไม่มีเยข้าวจะเก็บข้าวเปลือกใน “**เสวียนข้าว**” ที่วางไว้ใต้หลังคาเพิงที่มกต้อย่นออกมาจากเรือน นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักสวนครัวเล็กๆน้อยๆเพื่อใช้บริโภคกันในครัวเรือน รวมไปถึงมีการเก็บสะสมพื้นที่เรียกว่า “**ไม้หลว**” เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงด้วย

อย่างไรก็ตามเรือนส่วนใหญ่ในเมืองก็มีการปรับเปลี่ยนซ่อมแซมเรือนด้วยวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ อาทิการเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาจากเดิมที่ใช้กระเบื้องดินเผาเป็นกระเบื้องลอนหรือสังกะสี รวมไปถึงการก่ออิฐเป็นรั้วบ้านและก่อล้อมไต้ถุนเรือนด้วย

นอกจากเรือนเดี่ยวที่กล่าวมาข้างต้น ตามริมถนนในเมืองเชียงตุงมีอาคารเรือนแถวเพื่อทำการค้าขายมีทั้งอาคารเรือนแถวชั้นเดียว และอาคารเรือนแถวสองชั้น การก่อสร้างอาคารลักษณะนี้จะสร้างขึ้นในช่วงที่พม่าอยู่ภายใต้บังคับของอังกฤษ เนื่องจากรูปแบบอาคารเป็นแบบอิทธิพลตะวันตก และสอดคล้องกับประวัติศาสตร์พัฒนาการของเมืองเชียงตุงในช่วงเวลาดังกล่าวว่ามีความอิสระในการทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้มีการสร้างอาคารเรือนแถวเพื่อการค้าขายอยู่เป็นจำนวนมาก ลักษณะของอาคารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนหน้ากว้างประมาณ ๕ เมตรมีจำนวนคูหาต่อหนึ่งแถวประมาณ ๓-๕ คูหา แต่ในปัจจุบันเรือนแถวในเมืองเหล่านี้ไม่ได้ใช้ในการค้าขายอย่างรุ่งเรืองเช่นในอดีต เป็นเพียงที่อยู่อาศัยหรือทำการค้าขายเล็กๆน้อยเท่านั้น

ภาพบน
บ้านเรือนในเมืองเชียงตุง

คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองเชียงตุง

เกณฑ์การให้คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองเชียงตุง ในที่นี้จะแบ่งประเภทของคุณค่าทางวัฒนธรรม [Cultural Significance] โดยการประยุกต์แนวคิดจากกฎบัตรต่างๆ อาทิ “กฎบัตรเบอร์รา [Burra Charter]”^{๔๗} เขียนขึ้นโดย Australia ICOMOS และ “หลักการอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศจีน [Principles for the Conservation of Heritage Sites in China]”^{๔๘} โดยจำแนกคุณค่าของพื้นที่ออกได้ดังต่อไปนี้ “คุณค่าทางประวัติศาสตร์ [Historic Value]” “คุณค่าด้านสุนทรีย์ [Aesthetic Value]” “คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ [Scientific Value]” และ “คุณค่าด้านสังคม [Social Value]”^{๔๙}

ถึงแม้ว่าจะใช้เกณฑ์การจำแนกประเภทของคุณค่าด้านต่างๆตามกฎบัตรของต่างประเทศ แต่อย่างไรก็ตามกฎบัตรเหล่านี้เขียนขึ้นบน “คุณค่าที่เป็นสากล [Universal Value]” จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับกรณีศึกษาใดๆก็ได้

๑.คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ [Historic Value]

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมที่รวมตัวกันขึ้นเป็นภูมิทัศน์เมืองเชียงตุง เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงจุดกำเนิดและพัฒนาการของเมืองร่วมวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งยังคงสภาพเมืองแบบโบราณอยู่อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ อีกทั้งเมืองแห่งนี้ยังดำเนินลมหายใจไม่เคยร้างลาไปเลยตลอดหน้าประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคโบราณจนกระทั่งปัจจุบัน นับเป็นตัวอย่างที่หาได้ยากยิ่งในปัจจุบัน ในขณะที่เมืองอื่นๆได้เปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพไปมาก การนี้จึงสามารถใช้เมืองเชียงตุงเป็นกรณีศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจเมืองอื่นๆในวัฒนธรรมล้านนาของประเทศไทยที่ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพไปจนหมดสิ้นแล้ว

๒.คุณค่าด้านสุนทรีย์ [Aesthetic Value]

คุณค่าด้านสุนทรีย์เป็นคุณค่าทางด้านความงามที่เห็นด้วยสายตาในรูปแบบของ “รูปทรง [Form]” “สัดส่วน [Scale]” “สี [color]” “พื้นผิว [Texture]” และ “วัสดุ [Material]” นอกจากสิ่งที่ประจักษ์แก่สายตาแล้วยังคงรวมไปถึงผัสสะประเภทอื่นๆที่เป็นนามธรรม หรือ “ไร้รูป [Intangible]” ซึ่งได้รับจากพื้นที่ด้วย

^{๔๗} The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, *The Burra Charter*, Australia : Deakin University, 1999.

^{๔๘} The Getty Conservation Institute, *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China*, Los Angeles : The Getty Conservation Institute, 2002.

^{๔๙} เป็นที่น่ายกย่องว่าใน *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China* นั้นไม่ได้บัญญัติคุณค่าทางสังคม [Social Value] คงมีเพียง ๓ ข้อคือ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ [Historic Value] คุณค่าด้านสุนทรีย์ [Aesthetic Value] และคุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ [Scientific Value] เท่านั้น.

คุณค่าทางด้านสุนทรียของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาแสดงออกมาให้เห็นในหน้าตาของเมือง **“Cityscape”** หรือที่เรียกว่า **“ภูมิทัศน์เมือง [Urban Landscape]”** รวมไปถึง **“ภูมิทัศน์ชนบท [Rural Landscape]”** ที่อยู่โดยรอบของเมือง ภูมิทัศน์เมืองเชียงตุงไม่ได้เป็นภูมิทัศน์แบบเมืองที่พัฒนาแล้วเต็มรูปแบบ แต่เป็นภูมิทัศน์เมืองที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความเป็นเมืองที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม หรืออาจเรียกได้ว่า **“ภูมิทัศน์กึ่งเมืองกึ่งชนบท [Semi-Urbanism]”**

“รูปทรงของพื้นที่ [Land form]” เกิดจากการปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรมเนื่องจากภูมิประเทศของพื้นที่เป็นที่ราบสลับเนินเขา มีการสร้างวัดขึ้นอยู่บนยอดเขา ที่ลาดถัดลงมาจะใช้เป็นที่ตั้งถ้ำฐานบ้านเรือน ซึ่งไม่ได้ตั้งบนที่ราบลุ่มเสียทีเดียว อาจจะมีเหตุผลเพื่อป้องกันน้ำท่วม และเพื่อสงวนที่ราบอันสมบูรณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดไว้เพื่อการทำเกษตรกรรม แต่เนื่องจากเมืองเชียงตุงเป็นเมืองที่มีพัฒนาการผ่านประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน ทำให้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองจึงมีเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือการค้าและการบริการ เนื่องจากพื้นที่ทางการเกษตรกรรมถูกผลัดออกไปอยู่นอกเมือง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ตามลักษณะรูปทรงของพื้นที่คือ **“ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนที่ราบ”** และ **“ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานตามทีลาดชัน”**

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบมักเป็น **“ผังชุมชนแบบกระจายจากศูนย์กลาง [Radius Centric Village]”** มีศูนย์กลางคือวัดหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน เช่น หอเสื้อ ต้นไม้ใหญ่ หรือเสาไ้บ้าน ความสัมพันธ์ของเรือนแต่ละหลังของชุมชนจะแผ่รัศมีออกไปทุกทิศทุกทาง อีกแบบหนึ่งคือ **“ผังชุมชนแบบวงแหวน [Ring Village]”** โดยมีศูนย์กลางของหมู่บ้านเป็นวัด และแผ่รัศมีกระจายออกจากศูนย์กลางเช่นเดียวกับผังหมู่บ้านแบบแรก แต่มีเส้นทางสัญจรเป็นวงแหวนซ้อนเป็นชั้นๆ เชื่อมแต่ละเรือนเข้าด้วยกัน ผังชุมชนดังกล่าวพบกับชุมชนที่มีขนาดใหญ่ จึงจำเป็นต้องมีเส้นทางสัญจรสายรองเชื่อมระหว่างเรือนแต่ละเรือนเป็นวงๆ เนื่องจากเส้นทางการสัญจรแบบกระจายจากศูนย์กลางไม่สามารถรองรับความต้องการใช้สอยได้อย่างเพียงพอ การตั้งถิ่นฐานบนที่ราบที่กล่าวมาไม่ได้ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มเสียทีเดียวแต่ตั้งอยู่บนที่เนินเพื่อป้องกันน้ำท่วมและเพื่อกันพื้นที่ราบลุ่มไว้สำหรับการทำนา นอกจากนี้พบว่าเรือนที่

เก่าแก่ที่สุดของชุมชนมักอยู่ใกล้กับศาสนสถานศูนย์กลางของชุมชนที่อยู่ค่อนข้างไปบนยอดของเนิน

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานไปตามที่ลาดชันเป็น “**ผังชุมชนตามเส้นทางการคมนาคม [Linear Village]**” หลังจากที่เราพบที่ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานเนื่องจากใกล้แหล่งน้ำผิวดินและใกล้พื้นที่เกษตรกรรมได้ถูกใช้ไปหมดสิ้นแล้ว จึงมีความจำเป็นต้องหาพื้นที่เพื่อตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติม จึงมีการตั้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงแต่ละหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เมื่อเมืองผ่านประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานชุมชนต่างๆก็ได้แผ่ขยายรัศมีจนมาบรรจบกัน พื้นที่ที่ติดกับเส้นทางคมนาคมจึงถูกเปลี่ยนหน้าตาจากเรือนเดี่ยวที่มีบริเวณบ้านกลายเป็นห้องแถวเพื่อกิจการค้าขายและการบริการไปในที่สุด

“**สัดส่วน [Scale]**” ภูมิทัศน์เมืองเชียงตุงยังคงรักษขนาดและสัดส่วนที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของมนุษย์ “**Human Scale**” ไว้ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นเมืองที่ยังไม่มีการพัฒนามากนัก อาคารที่มีขนาดใหญ่โตจึงเป็นเฉพาะอาคารทางศาสนาเท่านั้น อาทิ พระวิหาร พระเจดีย์ เป็นต้น แต่สัดส่วนของอาคารทางศาสนาเหล่านี้ก็ไม่ได้มีขนาดใหญ่โตเสียจนข่มองค์ประกอบอื่นๆในภูมิทัศน์เมืองไป

สิ่งก่อสร้างที่มีขนาดใหญ่ดังที่กล่าวมานั้นยังเป็น “**ตำแหน่งหมายตา [Land Mark]**” ของเมืองด้วย เช่น วัดพระเจ้าตนโหลง ซึ่งอยู่ตรงกลางวงเวียนกลางเมืองเชียงตุง พระเจดีย์วัดพระธาตุจอมคำ พระเจ้ายืนที่จอมสัก รวมไปถึงต้นยางขนาดใหญ่ที่เป็นไม้หมายเมืองของเชียงตุงที่ยอดดอยจอมมนด้วย

“**แบบแผนของการใช้สี [Color Scheme]**” ในภูมิทัศน์เมืองเชียงตุงมีแบบแผนการใช้สีแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่มตามลักษณะของอาคารคือ “**กลุ่มศาสนสถาน**” “**กลุ่มเรือนพื้นถิ่น**” และ “**กลุ่มอาคารเรือนแถวค้าขาย**”

“**กลุ่มศาสนสถาน**” จะใช้สีที่ฉูดฉาดและหลากหลายมากกว่าอาคารประเภทอื่นๆ ตัวอาคารต่างๆภายในวัดจะทาด้วยปูนขาวหรือสีขาวและมุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนสีแดงซึ่งแต่เดิมที่จะมุงด้วยกระเบื้องดินขอสีอิฐซึ่งมีสีที่นุ่มนวลกว่าและสำหรับสีทองจะใช้กับพระเจดีย์และชิ้นส่วนที่ใช้ประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

“**กลุ่มเรือนพื้นถิ่น**” เป็นกลุ่มอาคารที่เป็นสีธรรมชาติ ตัวอาคารปล่อยให้เป็นสีเนื้อไม้ไม่ได้ทาสีทับหรือทาสีเฉพาะหน้ายารักษาเนื้อไม้เท่านั้น หลังคาของอาคารมุงด้วยกระเบื้องดินขอสีอิฐนวลตา สำหรับ “**อาคารเรือนแถวค้าขาย**”

ส่วนใหญ่เป็นอาคารก่อด้วยดินจี้สีอิฐ หรือบางครั้งอาจมีการฉาบปูนขาวหรือทาสีขาวที่ผนังอาคาร สำหรับหลังคาของอาคารจะมุงด้วยกระเบื้องดินขอ

สำหรับ “พื้นผิว [Texture]” และ “วัสดุ [Material]” สถาปัตยกรรมในเมืองเชียงตุงได้แสดงออกถึง “สัจจะของวัสดุ [Truth of Material]” ในขณะเดียวกันก็แสดงถึงลักษณะของพื้นผิวของวัสดุด้วย ตัวอย่างเช่น เรือนไม้จะไม่ทาสีเพื่อแสดงให้เห็นสีและลายบนเนื้อไม้ บ้านก่ออิฐมักจะไม่ฉาบผิวเห็นเป็นอิฐเปลือย เป็นต้น วัสดุก่อสร้างที่ใช้สร้างอาคารส่วนใหญ่เป็น “วัสดุธรรมชาติ [Natural Material]” และ “วัสดุที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น [Local Material]”

อย่างไรก็ตาม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองเชียงตุงได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเกิดการละลายอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของตนลงด้วยการก่อสร้างสถาปัตยกรรมใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิตของตน อีกทั้งไม่ได้ใช้วัสดุธรรมชาติหรือวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นอีกต่อไป หากเป็นอย่างนี้ต่อไปเมืองเชียงตุงคงจะมีหน้าตาเหมือนกับเมืองอื่นๆจนหมดเสน่ห์ดึงดูดใจไปในที่สุดและการนำเข้าสินค้าต่างๆจากภายนอก ในอนาคตเมืองเชียงตุงก็จะหมดความสามารถที่จะพึ่งพิงตนเองได้ต่อไป

๘.๑. คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ [Scientific Value]

การศึกษาถึงคุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรมนั้นค่อนข้างยาก แต่อย่างไรก็ตามเบื้องหลังของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมของเมืองเชียงตุงได้แฝงภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เหมาะสมและสอดคล้องกับท้องถิ่นอยู่เบื้องหลังอีกเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น ภูมิปัญญาในการเลือกที่ตั้งของเมือง การปรับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ให้เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน ภูมิปัญญาในบ้านเรือนที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่แฝงอยู่เหล่านี้ เป็น “มรดกทางวัฒนธรรมไร้รูป [Intangible Heritage]” ที่ก่อตัวจากการเรียนรู้ของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีต เพื่อแก้ไขหรือปรับตัวให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข การแก้ปัญหาดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมกับท้องถิ่น และมีการสั่งสมและถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไปของชุมชน หากภูมิปัญญานั้นยังประโยชน์ต่อความปกติสุขในการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้นๆ

๕. คุณค่าด้านสังคม [Social Value]

ทุกพื้นที่ทางวัฒนธรรมจะมีคุณค่าทางสังคมสั่งสมอยู่ในตัวเองขึ้นอยู่กับ การตีความและการแปลความหมายคุณค่าดังกล่าว ทั้งในแง่ของคุณค่าต่อ จิตวิญญาณของชุมชน คุณค่าต่อการศึกษาเรียนรู้ คุณค่าต่อเศรษฐกิจชุมชน ฯลฯ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองเชียงตุงนอกจากจะมีคุณค่าในแง่ต่างๆต่อชุมชน เจ้าของพื้นที่แล้ว ยังมีคุณค่าในแง่การศึกษาและการสร้างความเข้าใจถึงเมือง ในวัฒนธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดี

การดำเนินชีวิตของคนล้านนาในอดีตมีความใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม มีระบบเครือญาติเหนียวแน่น และมีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่นเพื่อความปึกติสุขของการดำเนินชีวิต การที่มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติในการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมไปถึง เหตุผลทางวัฒนธรรม และแนวความคิดทางศาสนา แต่การกระทำดังกล่าวอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางเทคโนโลยี จึงไม่อาจเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างพลิกฟ้าคว่ำแผ่นดิน และในทางกลับกันธรรมชาติก็มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยจำกัด เป็นสาเหตุให้ มนุษย์ต้องหาวิธีการจัดการที่เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาตินั้นๆได้อย่างปึกติสุข ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมาเป็นประจักษ์หลักฐานคือ “**ภูมิทัศน์ วัฒนธรรม**”

ผลลัพธ์ของการจัดการสะท้อนออกให้เห็นในภาพของภูมิทัศน์เมือง จากการศึกษา ภาคนามในพื้นที่และการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลจากผลการศึกษาเชิงสหวิทยาการด้าน ล้านนาคดี พบว่าเมืองในวัฒนธรรมล้านนามีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ส่วนคือ “**พื้นที่ยุทธ- ศาสตร์และความมั่นคงของเมือง**” “**พื้นที่ทางจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง**” “**พื้นที่ใช้สอยสาธารณะของเมือง**” และ “**พื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนพื้นถิ่น**”

ทั้งหมดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองล้านนาในอดีตก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไป การศึกษาข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จำนวนมากในประเทศไทยบูรณาการกับข้อมูล ที่เป็นประจักษ์หลักฐานที่ได้รับจากการลงพื้นที่ศึกษาในเมืองเชียงตุงและพื้นที่ใกล้เคียงได้ ยืนยันให้เห็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกันอย่างแนบแน่นระหว่างเมืองทั้งสอง ทั้งนี้ได้ สร้างจินตภาพถึงอดีตของเมืองในวัฒนธรรมล้านนา รวมไปถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการ ดำเนินชีวิตของผู้คนในอดีตได้เป็นอย่างดี.

* * * * *

บทสรุป